

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ODSJEK ZA ISTOČNOSLAVENSKE JEZIKE I KNJIŽEVNOSTI
Katedra za ukrajinski jezik i književnost

DIPLOMSKI RAD

Образ України
у творчості Олександра Довженка і Тараса Шевченка
(Олександр Довженко і Шевченків міф України)

(Prikaz Ukrajine u stvaralaštvu Oleksandra Dovženka i Tarasa Ševčenka)

Studentica: Ankica Šunjić
Mentor: dr.sc. Jevgenij Paščenko

Zagreb, listopad 2016.

Зміст

1. Вступ	1
2. Українська література в головних історичних аспектах.....	4
2.1. Початки.....	4
2.2. Українська література епохи ренесансу	6
2.3. Феномен українського бароко.....	9
2.4. Перехід до нового літературного стилю – класицизму	13
2.5. Розвиток і розквіт романтизму в українській літературі.....	16
2.5.1. Харківські романтики	16
2.5.2. Львівські романтики	18
2.5.3. Київські романтики	19
2.5.4. Бідермаєр.....	20
2.6. Реалістична епоха української літератури	21
2.7. Українська література кінця XIX □ початку XX століття	23
2.7.1. Літературні організації	27
2.8. Українська література 40-50-х рр. XX століття.....	29
2.9. Українська література 60-90-х рр. XX століття.....	32
3. Тарас Григорович Шевченко: життя і творчість.....	34
3.1. Дитинство	34
3.2. У Енгельгардта.....	35
3.3. Академічні роки.....	36
3.4. На Україні милій.....	38
3.5. На засланні	38
3.6. Повернення із заслання й останні дні.....	39
4. Олександр Петрович Довженко як поет кіно	41
4.1. Дитинство і юні роки	41
4.2. Пошуки свого місця в житті	42
4.3. За межею.....	43
4.4. Повернення.....	44
4.5. Перші кроки в кіно	45
4.6. «Звенигора».....	46
4.7. Арсенал революції.....	48
4.8. «Земля»	49

4.9.	Нові утопії	50
4.10.	«Щорс».....	51
4.11.	«Україна в огні»	53
4.12.	«Я народився і жив для добра і любові».....	54
4.13.	Вшанування пам'яті.....	57
5.	Образ Т.Г. Шевченка у творчості О.П. Довженка	59
5.1.	Ідея створення книги українського народу.....	59
5.2.	Розшифрування символів у творчості Довженка	60
5.3.	Образ України	62
5.4.	Елементи карнавалізму	64
5.5.	Мотиви плачу й великої могили у творах Довженка.....	66
5.6.	Неправильність тлумачення мотивів Довженка.....	69
5.7.	Символ жінки	70
5.8.	Зображення минулого й майбутнього України	71
5.9.	Опозиція світла Батьківщина □ темна чужина	73
6.	Висновок	75
7.	Література і джерела.....	77

1. Вступ

Актуальність теми пов'язана з мотивами творчості таких видатних представників української літератури, як Тарас Шевченко і Олександр Довженко та їхніми біографіями. Хоча обидва митці жили й творили в різні часи, їхня творчість взаємопов'язана, перш за все, головним мотивом і образом – Україною. Постать Шевченка давно стала символічною для України. Талант його різноманітний, а творчість оригінальна – за його віршами можна вивчати історію України. Він по праву може вважатися першим громадянським ліриком України. В історії світової культури Шевченко посідає особливе місце, і про нього багато писали, зокрема й хорватські автори – Август Харамбашич («Taras Ševčenko. Njegov život i književni rad»), Йосип Бадалич («Ševčenkovo doba i Južni Slaveni»), Станко Ґашпарович («Taras Ševčenko (1814. – 1861.) najveći pjesnik Ukrajine»), Александар Флакер («Taras Ševčenko – borac i revolucionar») та інші. Перший перекладач його віршів був Август Шеноа, який 1863 року переклав «Розриту могилу». У книзі «Тарас Шевченко: вибрані поезії» Євгеній Пащенко вибрав вірші і написав післямову, а Раїса Тростинська написала зауваження і коментарі до віршів. З нагоди 200-ї річниці від дня народження великого поета в журналі «Vijenac» Є. Пащенко написав статтю «Taras Ševčenko i njegova Ukrajina». Є. Пащенко є також автором вступу до книги «Hrvatska ševčeniana» під назвою «Hrvatska riječ o Ševčenku» і статті

«Fenomen Tarasa Ševčenka». У своїй статті він каже: „Sve što je želio [Ševčenko], volio, što je značilo životnu sreću – uvijek je bježalo od njega; slavu i svjetsko priznanje stekao je tek poslije smrti. Ali on je ostvario ono zbog čega je bio poslan – preporodio je ukrajinsku riječ, postavio je na straži svojega naroda Riječ kao Božji dar. Obranio je narod, njegov jezik, cijelu Ukrajinu od zla, pretkazao neumitnu propast tirana i pokazao put naciji prema oslobođenju. On je kao nitko drugi ušao u narod i bio je prihvaćen kao svoj. Njegova je pjesnička zbirka Kobzar postala svojevrсно Sveto pismo ukrajinske nacije. Njegov je lik, ukrašen prema pučkoj tradiciji vezanim ručnicima, kao svetinja zauzeo počasno mjesto u kućama ukrajinskih seljaka i intelektualaca zajedno s ikonama. To je bio istinski pjesnik, i više od toga.“¹

С. Ґашпарович пише, що Шевченко „pjesnik Ukrajine, njene slave, njene nevolje i jarma, on je prorok i duhovni vođa ukrajinske nacionalne revolucije, a njegove su pjesme

¹ Hrvatska ševčeniana / priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb : Hrvatsko-ukrajinsko društvo, 2011.

*novovjeko evanđelje ukrajinskog naroda. On je podigao svoj moćni glas poput starozavjetnih proroka upravo u času, kad je narod zapavši u letargiju očekivao svoj svršetak. U osobi Ševčenka se u taj sudbonosni čas probudio besmrtni genij ukrajinskog naroda, razbuktio novu vatru u njegovom srcu i progovorio na njegova usta. Genij i prorok progovorio je naciji u času, kada je ona izgubila vjeru u svoju budućnost i tako je ukrajinska nacija bila spašena.*²

В обох статтях можна простежити, наскільки Тарас Шевченко своїми творами вразив не тільки своїх сучасників, а й багато генерацій наступних століть. Тому не дивно, що і в творчості великого українського кінорежисера Олександра Довженка присутні численні мотиви із творчості Шевченка. Саме це і є темою дипломної роботи.

Мета роботи – висвітлити творчий шлях обох митців, відобразити постать Тараса Григоровича Шевченка в творчості Олександра Петровича Довженка, вказати на деякі аналогії в їх творчості.

Поштовх для обрання теми роботи дало ознайомлення із сучасними дослідженнями українських літературознавців та хорватських славістів. Велике значення в ознайомленні з проблематикою мали лекції гостей загребської україністики, що викладали за програмою Еразмус, а також двостороннього співробітництва Кафедри української мови і літератури Філософського факультету Загребського університету. Також вивчення матеріалу здійснювалося під час мовної практики в Україні.

Структура роботи, що складається з чотирьох частин, підпорядкована розкриттю теми. **Завдання роботи** – відтворити історико-літературний контекст, тому в **першій частині** спробуємо показати розвиток української літератури в головних її аспектах, починаючи від самого початку до епохи модернізму. **Друга і третя частина** стосуються життя і творчості поета Тараса Шевченка і поета кіно Олександра Довженка. **У четвертій частині**, на основі сучасних досліджень, спробуємо показати зв'язки між творчістю Шевченка і Довженка.

Один з аспектів нашого дослідження становить висвітлення творчості Довженка, яка розглядається сучасною славістикою через призму авторського міфу, що характеризує поезію Шевченка і знаходить відображення у творчості Довженка. Зокрема, в зазначеному світлі творчість обох митців висвітлює сучасна дослідниця Л. Попович, що дало поштовх обраній темі дипломної роботи. Крім інших аспектів, зосереджено увагу на показі Шевченка як творця міфу про Україну – як параболі прокляття України. В роботі намагаємося показати, що Довженко багато в чому

² Ibid. str. 159.

повторює його трагічну долю - злет від анонімності до вершини слави, насильницьке відділення від України і переслідування із заборонаю працювати. Свій міф України Довженко інтуїтивно почав створювати ще на початку його творчого шляху. Інтертекстуальний діалог митця з Шевченком розкривається на кількох рівнях – від цитування, запозичення символів і метафор до створення універсального міфу.

2. Українська література в головних історичних аспектах

2.1. Початки

Українська література має тисячолітню історію. Початки її належать до часів формування Київської Русі. Християнство справило великий вплив на розвиток давньоруської освіти й книжності. Давньоруські монастирі, особливо Києво-Печерська лавра і Видубицький монастир, стали осередками культурного й літературного життя. Література давньої Русі на початку свого існування орієнтувалася на письменство болгарського і візантійського походження. Завдяки цьому давньоукраїнська література досягла такого високого рівня, що у XII – XIII ст. зайняла провідне місце серед слов'янських літератур. «Повість минулих літ», «Слово о полку Ігоревім», «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, проповіді Кирила Туровського – все це пам'ятки неперехідного історичного значення. Першою визначною писемною пам'яткою Київської Русі є літопис «Повість минулих літ».³

На початку XII ст., за князювання Володимира Мономаха, Нестор створив «Повість минулих літ», довівши записи до 1113 року. Оригінал цього літопису не зберігся, але до нашого часу він дійшов у списках XIV – XV ст. Найдавнішими вважають Лаврентіївський літопис, що здобув свою назву від імені переписувача, ченця Лаврентія. Його завершив і упорядкував київський монах – чернець Нестор. Іпатіївський літопис було знайдено в костромському Іпатіївському монастирі. Існують також ще дві редакції «Повісті минулих літ»: одну з них зробив ігумен Сильвестр на замовлення Володимира Мономаха, іншу редакцію було здійснено для сина Володимира, Мстислава Мономаха. «Повість минулих літ» називають ще «Початковим літописом».⁴

Поетичним шедевром давньої літератури є «Слово о полку Ігоревім». Це героїчна поема кінця XII ст., поетичний твір невідомого автора княжої доби. Оригінал твору відкрив граф. А. Мусін-Пушкін. Сам рукопис і більшість друкованих примірників «Слова...» згоріли під час московської пожежі 1812 року. Брак оригінального списку викликав уже на початку XIX ст. появу так званих скептиків, які

³ Мишанич, О. На переломі. Київ : Видавництво Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2002. стор. 1□22.

⁴ «Повість минулих літ» – короткий опис, художня характеристика твору. // Підготовка до ЗНО з української мови та літератури 2016. Режим доступу: <http://zno.if.ua/?p=532> (19.9.2016.)

вважали «Слово...» пізнішим фальсифікатом. 1818 року К. Калайдович знайшов у псковському «Апостолі 1307» приписку запозичену зі «Слова...». В основі «Слова...» – староруська літературна мова, і тому поему зараховують до своєї літератури українці, білоруси і росіяни. Темою «Слова...» є невдалий похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославича на половців навесні 1185 року. Цю історичну подію поет відтворив в епічно-ліричному плані, піднісши як найвищий принцип долю Руської землі і засуджуючи князів за їх незгоди. Переклади і переспіви «Слова...» існують багатьма мовами світу, а найбільше українською і російською.⁵

У XIII ст. розпочалася робота над Галицько-Волинським літописом. Хронологія літопису обіймає події 1201–1292 рр. Галицько-Волинський літопис поділяється на дві частини: Галицьку (до 1261 р.) і Волинську (з 1262 р.). Головна тема першої частини літопису – занепад і відродження династії князя Романа Мстиславича, а друга частина зосереджує увагу довкола подій при дворі князя Володимира Васильковича, розповідає про польські династичні усобиці.⁶ Цю визначну пам'ятку творили щонайменше п'ять авторів. М. Костомаров дав літопису теперішню назву, а М. Грушевський у текст увів хронологію.⁷

XIV – XV ст. в Україну принесли чимало політичної новизни. Але, культурна традиція залишилася стара. З Візантії і Заходу почали приходити нові повіви. Від літератури цих часів збереглося небагато. Складаються молитовники з ужитком молитов місцевого походження. XV ст. приносить деякі нові риси: розвивається легше письмо, посилюється вплив південнослов'янських елементів у правописі. Зі слов'янського півдня приходять твори Василя Великого, Ісака Сирина, Григорія Палами, Максима Ісповідника... Ця нова література – вияв болгарського літературного руху, який зв'язаний з ім'ям патріарха Євфимія Тирнівського. Він запровадив новий правопис, дбав про точність перекладу, вимагав перевірки старих перекладів та зумів створити школу перекладачів. Вплив тирнівської школи на Україні поширив митрополит Кипріян.⁸

⁵ «Слово о полку Ігоревім» за Енциклопедією українознавства. // Ізборник. Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/oldukr2/oldukr00.htm> (19.9.2016.)

⁶ Карпіловська, Є. А., Тарновецька, Л. О. Українська література XI-XVIII століть: хрестоматія з коментарями. Чернівці : "Прут", 1997. стор. 54 – 55.

⁷ Наєнко, М. Художня література України. Київ : Видавничий центр "Просвіта", 2008. стор. 103.

⁸ Чижевський, Д. І. Історія української літератури. Київ : Видавничий центр «Академія», 2008. стор. 235 – 243.

2.2. Українська література епохи ренесансу

Деякі українські вчені ще в дорадянський період говорили про культурний занепад на українських землях в XIV – XVI ст. Сьогодні цей період вважається періодом інтенсивної відбудови понищеного культурного і громадського життя. Із 70-х років XIV ст. починає інтенсивно поновлюватися літописання, здійснюються нові переклади з болгарської, грецької та інших літератур, поновляється освіта, робляться численні списки з уцілілих староруських пам'яток, і шириться грамотність як першооснови подальшого культурного розвитку. У другій половині XV ст. кілька суспільно-політичних і культурно-наукових подій справили вирішальний вплив на наступний хід культурного розвитку України. По-перше, помирає останній великий київський князь Олелькович, і історія великокнязівської державності добігає кінця. По-друге, 1453 року турки захопили столицю всього православного Сходу – Константинополь. Ця обставина спонукала культурно-освітню переорієнтацію на західноєвропейську вченість, культуру, літературу, мистецтво взагалі. По-третє, Європа в цей час переживала бурхливі культурні часи □ епоху високого ренесансу.⁹

Поезія XV – XVI ст. дає матеріал для розв'язання проблеми багатомовності у давній українській літературі. Ідеї Гуманізму і італійського Відродження у новолатинській поезії України сприяли активному розвитку світського письменства. Новолатинські поети творили високохудожню духовну поезію, насажену гуманістичними ідеями та ідеалами ще з кінця XV ст. Із їхніх творів про XV□XVI ст. можемо дізнатися більше, ніж із праць істориків. Тема батьківщини у творчості Павла Русина, Севастьяна Кленовича, Миколи Гусовського, Адама Чагровського і Симона Пекаліда звучить драматично, вона □ її серцевина. Їхня творчість є всеохоплюючим висловом духовного життя. Поети XV – XVI ст. були слугами латинського Парнасу, вони прагнули латинською мовою повідати цілому світові про свій народ та землю. Латинська мова відіграла важливу роль для поневолених народів, були своєрідним буфером проти денационалізації та асиміляції (для українців проти полонізації).¹⁰

⁹ Яременко, В., Шевчук, В. Слово многоцінне: хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху ренесансу та бароко XV□XVIII століть (книга перша). Київ : Видавництво "Аконіт", 2006. стор. 13.

¹⁰ Ibid. 14□17.

1483 року друкована перша книга написана українцем □ «Прогностична оцінка поточного 1483 року». Автор книги Юрій Дрогобич, при народженні Юрій Михайлович Донат-Котермак. Дрогобич закликає до розвитку літератури в тісному зв'язку з життям. Він говорить про величезні можливості науки і людського розуму. Дрогобич був першим гуманістичним поетом України. Він ввів у текст античні образи, що є однією з ознак ренесансного світогляду.¹¹

Павло Русин був «чистим» поетом і в ширшому розумінні □ словесником.¹² Він народився на Лемківщині у місті Кросно. Вищу освіту спочатку здобував у Грейсфальдському університеті, де одержав ступінь бакалавра мистецтв. Навчання продовжив в Краківському університеті, де отримав ступінь магістра і залишився на посаді професора.¹³ Ідейно-тематична спрямованість поезії Русина різноманітна і багата. Він закликає віддатися справжній науці. Політичним здобутком новолатинської поезії XVI ст. була віршова збірка «Пісні Павла Русина з Кросна» (1509 р.). Він був першим гуманістичним поетом в українській літературі і одночасно основоположником гуманістичної латинської поезії в Польському королівстві. Характерно, що, перебуваючи за межами України, Русин завжди підкреслював своє русинське походження, пропагуючи тим самим інтелектуальну силу свого народу, звеличуючи свою Батьківщину в очах європейської громадськості.¹⁴

Цілком нове і видатне явище в новолатинській поезії була поема «Роксоланія» Севастяна Кленовича. Роксоланією Кленович називає землі Галицької і Київської Русі. У його поемі є розкішні художні описи, подано чимало метафоричних, символічних образів, що прочитуються в контексті літературного ренесансу. Зміст має цілком світський характер, що засвідчувало глибокі секуляризаційні процеси в літературі. Усі думки Кленовича аргументуються доступними йому історичними відомостями чи посиланням на традиції і звичаї народу. Його поема □ одна з найцікавіших і цінних літературних пам'яток кінця XVI ст.¹⁵

Біографічних відомостей про Івана Домбровського збереглося надзвичайно мало. Він є автором латиномовної поеми «Дніпрові камені», у якій з позицій

¹¹ Ibid. стор. 17□18.

¹² Наєнко, М. Оп. cit. стор. 116.

¹³ Карпіловська, Є. А., Гарновецька, Л. О. Оп.cit. стор. 89.

¹⁴ Яременко, В., Шевчук, В. Оп. cit. стор. 18□19.

¹⁵ Ibid. стор. 22□23.

надконфесійного патріотизму осмислюється історичне минуле України, а також сучасні йому етносоціальні й етнокультурні реалії. Це одна з найвизначніших пам'яток, присвячених осмисленню української історії, в якій явно проступають гуманістичні риси. Автор у хронологічному порядку докладно переповідає історію України-Руси від 430-ого до 1618-ого року. За Домбровським, здобута в давні часи слава збереглася в пам'яті нащадків-сарматів і стала частиною їхньої моральної свідомості. Алегоричним вираженням цієї слави виступають у творі велич Дніпра, природа рідної землі, а також давній Київ. Домбровський наголошував, що звитяжність предків продовжилися у військовій доблесті запорозьких козаків, яких, так само як і давньоруських князів, а також окремих українських князів литовської доби, поет зображував героями, чий подвиги спроможні дати моральний урок і духовне натхнення для сучасників. Героїзація козацтва при цьому підпорядковувалася авторським пошукам автентичної культурно-історичної ідентичності українського народу. Людина в поемі розглядається як активний суб'єкт історії, здатний до свідомого вибору.¹⁶

Твори І. Вишенського визначаються в українській полемічній літературі XVI □ XVII ст. не лише винятковим літературним талантом автора, але і його своєрідною позицією. Він вважав, що зло і біда походять від католицизму і уніатства. Для нього православна церква □ ідеал церкви. На його думку, літургія має провадитись тільки церковнослов'янською мовою, а якщо треба детальніше пояснити зміст обряду, то слід вдаватись саме до народного слова. У виборі форми творів Вишенський спинився на «звертаннях», «писаннях» та «посланнях», що нагадують подібні твори античних риторів чи старозавітних пророків. За його життя вийшов друком тільки твір «Писання до втеклих від православної віри єпископів» 1598 року. Твір опублікований без імені автора. І. Вишенський долучався своїм голосом до загальнослов'янського письменства і разом із чеськими та польськими літераторами удосконалював художню мову прози, переростав обмежені стильові можливості свого часу, який поступово набував барокових ознак.¹⁷

З інших українських авторів епохи ренесансу важливо згадати і Миколу Гусовського, Григорія Чуя, Касіяна Саковича, Дем'яна Наливайка, Адама Чагровського, Герасима Смотрицького, Георгія Тичинського і Симона Пекаліда. Ренесанс в Україні мав своєрідний характер, і як історичний етап він хронологічно не збігався з

¹⁶ Ibid. стор. 23 □ 27.

¹⁷ Наєнко, М. Оп. cit. стор. 127 □ 130.

європейським. У ньому накреслилися ті закономірності, що впливали з можливостей і умов даного середовища. У перехідну добу від новолатинської ренесансної поезії до літератури українського бароко на поверхню культурного життя виходять нові програми культурного розвитку, з'являються письменники із різних суспільних станів, які виробляють нове соціологічне спрямування літератури і творять новий стиль.¹⁸

2.3. Феномен українського бароко

Бароко посідає надзвичайно важливе місце в історії української культури, як і культури всієї Європи. Воно є добою, коли розгорнулися інтеграційні процеси континентального масштабу, що охопили різні ділянки духовної діяльності. Що таке бароко? Це стиль в сенсі універсальної категорії художньої творчості, що обіймає всі її рівні: поетику, ідеї, семантику та світосприйняття.¹⁹ Епоха бароко була часом розквіту української поезії. Упродовж XVII □ XVIII ст. постав на тлі бурхливих історичних подій велетенський корпус поетичних творів, писаних книжною українською, польською та латинською мовами.²⁰

Фактично не можливо провести хронологічну межу між ренесансом і бароко. В рамках попереднього стилю помічалися елементи наступного. Барокова поезія українською книжною мовою безпосередньо в'яжеться з утворенням і розвитком нових центрів освіти. Головним осередком, який майже півтора століття опікувався бароковою творчістю, була Братська київська школа (1615). У ті роки створені підручники з теорії поезії пройняті духом бароко. Цю епоху можна назвати найбільш динамічною й рухливою серед літературних епох. Ніколи не було зроблено стільки відкриттів і завоювань, скільки тоді. Козаки завзято атакували сусідні держави, плюндрували і спустошували пройдені території. Їх не лякали ніякі труднощі й небезпеки. У 1620 році у Києві завдяки підтримці козаків відновлено православну ієрархію, скасовану після унії 1596 року.²¹

¹⁸ Яременко, В., Шевчук, В. Оп. cit. стор. 29□31.

¹⁹ Наливайко, Д. Українське бароко: типологія і специфіка. // Українське бароко / Наливайко, Д., Ушкалов, Л., Бордукова, Н. Київ : Наукове видавництво «АКТА», 2004. стор. 9□10.

²⁰ Ушкалов, Л. Українська барокова поезія. // Українське бароко / Наливайко, Д., Ушкалов, Л., Бордукова, Н. Київ : Наукове видавництво «АКТА», 2004. стор. 267.

²¹ Наєнко, М. Оп. cit. стор. 134 – 138.

Особливих успіхів у літературному бароковому процесі досягла українська віршована поезія, народні думи та пісні про «козацьку славу». Один з поетів, які писали про козаків був Климентій Зиновійв. Козаків поет називає трудівниками; той, хто їх зневажає □ грішить перед Богом. Вміння складати вірші за всіма правилами книжкової верифікації свідчило про рівень освіченості та інтелектуалізму. Безперечні класики в такому віршуванні були Іван Величковський та Іван Максимович. Характерним жанром барокової поезії є епіграма. У цьому жанрі працював І. Величковський. Мотиви своїх епіграм поет запозичував у відомих європейських авторів. Іван Максимович залишив кілька велемудрих притч («Тайна», «Щастя», «Цар Олександр» та ін.) і епіграм, які інколи сягали справді філософських вершин світознавства.²²

Духовна пісня □ найчисленніший гатунок української віршованої поезії бароко. Головним було славлення імені Божого. Релігійна поезія завжди мала однакову структуру: спочатку оповідь про велич Божої сили, загадковість Божої премудрості, а потім прохання поширити цю мудрість на ліричного героя. Для релігійної поезії характерна і протиставлення душевного стану людини її розумові. У такому протиставленні відбивається головна суперечність між раціональним ренесансом і душевним бароко. У вірші «Світ стрясають грози □ на людській сльози» Лазаря Барановича ідеться про втомлену від воєн Україну. Поет просить у Бога тієї години, щоб Україна не гинула в битвах і купалася не в крові, а в медах та в молоці.²³

Феофан Прокопович — визначний український діяч епохи бароко. Різносторонність обдарувань, енциклопедичність знань, видатні досягнення в галузі науки, політики, без сумніву дозволяють поставити його в ряд геніїв людства. Він зважився на перший в українській літературі осуд інквізиції. В своїй епіграмі «На папу Урбана VIII з приводу суду над Галілео Галілеєм» Прокопович акцентує, що не слід переступати межу між наукою і вірою. За ці західницькі погляди він пізніше не раз викликав підозри у священнослужителів. Його трагікомедія «Володимир» стала апофеозним гімном гетьманові І. Мазепі.²⁴

Значного поширення набула і любовна лірика. Одні з представників любовної поезії епохи бароко були С. Кльонович і С. Симонович. Себастьян Кльонович у своїй «Роксоланії» звеличив найчистіший вияв кохання □ любов з першого погляду. В

²² Ibid. стор. 139 – 141.

²³ Ibid. стор. 142.

²⁴ Ibid. стор. 143 □ 144.

одному із любовних віршів Симона Симоновича □ «Чари», лірична героїня з допомогою відьомських чар повертає собі невірного чоловіка. На відміну від них, великий пласт любовної лірики епохи бароко входив у літературу без авторських імен. Це пояснюється богобоязливістю поетів. Ця «мода» активно поширювалась у другій половині XVII ст. Ті поети, які не піддавались «моді» анонімності, кидалися в іншу крайність. У їхній любовній ліриці було надто багато Венер із Соломонами та Купідонами. Шкодило їм і надмірне авторське моралізаторство, до якого найчастіше вдався Климентій Зиновій. Любовна лірика в нього практично відсутня.²⁵

Історична праця часів бароко була інтенсивною. Деякі твори ще нав'язуються до старої літописної традиції. Для епохи бароко характерні хроніки, діарії та записки. Оригінальний тип записок репрезентує подорож В. Григоровича-Барського по святих землях. Літературну обробку дістали кілька найславніших творів - літописів, але від типу літопису дуже відхиляються. Перший з них є Літопис «Самовидця», що обіймає часи до 1702 року. Автор другого літопису □ Григорій Граб'янка. Він починає історію України від самих її початків. Головна його тема □ Хмельниччина. Граб'янка користувався не лише українськими джерелами, а й польською літературою та західними письменниками. Його мова належить до «вищого» стилю, аніж мова Самовидця. «Літопис» Самійла Величка найвизначніший та найбільший. Частина його втрачені. Величко вкладає в уста своїх героїв короткі або довгі промови, складені за зразком промов у творах латинських істориків. Його стиль змінюється залежно від предмету його трактування, що нагадує старі українські літописи. Літопис Величка дає надзвичайно цікаву картину інтересів, переживання, стилю та думання людини українського бароко. 1672 року Теодосій Софонович склав «Кройнику з літописців стародавніх». Ця «Кройника» мала певну літературну мету: інформацію всіх хто родився в православній вірі про розвиток України.²⁶

«Історія Русів» □ останній в українській давній літературі твір літописного характеру. Після першої її публікації Осипом Бодянським 1846 року висувалося близько десятка гіпотез щодо її авторства.²⁷ Автором їй в старі часи вважали Г. Кониського. Центральними постатями української історії для автора були Хмельницький та Мазепа. Головним завданням історичного оповідання є зобразити

²⁵ Ibid. стор. 145□147.

²⁶ Чижевський, Д. І. *Op. cit.* стор. 328□331.

²⁷ Наєнко, М. *Op. cit.* стор. 177□178.

національний та релігійний гніт поляків, а потім □ Москви. Мова «Історії Русів» на роздоріжжі між російською літературною та українською: українські елементи □ випадкові. Зв'язки з стилістикою барокової української історіографії тут досить сильні, але стиль загалом наближується до «класицизму».²⁸ Духовна Україна у той час сприймала «Історію Русів» як важливий етап у боротьбі за своє спасіння. 1758-м роком закінчується останній запис в «Історії Русів».²⁹

Український просвітитель-гуманіст, філософ, поет і педагог Григорій Сковорода народився 1722 року у Чорнухах. Освіту здобув у Києво-Могилянській академії. 1741-1744 рр. він співав у придворній капелі в Петербурзі. Разом із місією одного російського генерала побував в Угорщині, Чехії, Словаччині, Австрії та Італії, а коли повернувся в Україну викладав поетику у Переяславській колегії. 1759-1769 рр. працював викладачем поетики, етики та грецької мови в Харківському колегіумі. Жодного свого твору Сковорода за життя не опублікував. У 1837 році опубліковані «Байки харківські», а в 1861 році і «Сад божественних пісень». Певна частина його творчості була відома в рукописних варіантах. Жанр байки займав місце десь на периферії літератури. Найбільш майстровитим у цьому жанрі був француз Лафонтен, який переспівав фактично всі езопівські сюжети. Їх активно перекладали російські автори XVIII ст. Сковорода вирішив створити свої, хоч деякі мотиви його байок нагадують або Лафонтена, або Езопа. Байки Сковороди не віршовані, а викладені прозою і тому нагадують невеличкі новели. Граціозність поетичної прози Сковороди найбільше виявляється в її музичності. Частина його байок звучить як поезія в прозі.³⁰ Після його смерті в 1794 році майже цілком зникає поетична творчість, що досі писалася старокнижною (з елементами української) мовою. Проповіді і трактати цілком писалися російською мовою. Саме тоді, коли Іван Петрович Котляревський написав поему «Енеїда» українська мова знову стала "живою". Єдине, що в поемі залишилося від стилю бароко було прагнення вишуканої форми та проблиски національної ідеї. Все інше було новим, що й зумовило початок нової літературної епохи в Україні.³¹

²⁸ Чижевський, Д. І. *Op. cit.* стор. 332.

²⁹ Наєнко, М. *Op. cit.* стор. 186.

³⁰ *Ibid.* стор. 150□158.

³¹ *Ibid.* стор. 187.

2.4. Перехід до нового літературного стилю – класицизму

У межах бароко і під його безперечним впливом в Україні поширюється й літературний класицизм, який своїми окремими типологічними ознаками в XVIII ст. наближається до просвітницького. Український класицизм базувався на особливій раціоналістичній теорії пізнання й естетиці, де природа виступала джерелом універсалій і проголошувалася ідеальним взірцем для наслідування в мистецтві, пропагувалася ідея про необхідність підпорядкувати філософію й літературу певним моральним настановам, стверджувався постулат про колізію в людині між її етичною та історичною сторонами. При цьому звернення до сфери особистого життя не перекреслювало значущості «суспільної людини», яка наділена виразною національною ментальністю і виступає прибічником української національної ідеї.³²

Класицизм в Україні, на відміну від Франції, Росії чи Польщі, проіснував недовго і розвинувся мало. Розвиткові класицизму в Україні не сприяли ні політичні, ні загальнокультурні умови. Поширення набули переважно тільки «низькі» жанри — травестійна поема, комедія, байка. Але саме завдяки цій неповноті класицизму в українській літературі відбувається епохальний перехід від українізованої книжно-слов'янської до живої народної мови. Так започатковується нове відродження українського письменства, а згодом і нації в цілому. Представники українського класицизму — І. Котляревський і Г. Квітка-Основ'яненко.³³

Іван Петрович Котляревський – видатний український письменник, поет, драматург, засновник сучасної української літератури, громадський діяч. Його поема «Енеїда» 1798 року відкрила новий етап розвитку української літератури. Над «Енеїдою» Котляревський працював близько 30 років (з перервами). Три перші частини вийшли друком у 1798 році, четверта — в 1809 році, п'ята — в 1822 році; повністю твір завершено в 1825-1826 рр., а видано 1842 року після смерті письменника. 1798 року перше видання «Енеїди» з'явилося завдяки ініціативі конотопського поміщика Максима Пурпури. Вихід у світ «Енеїди» став епохальною подією в культурному житті України. Це була перша друкована українська книга, написана живою народною

³² Лімборський, І. Класицизм в українській літературі. // Дивослово 646, 1 (2011) стор. 43-51. Режим доступу: http://dyvoslovo.com.ua/archive/01_2011/statya_10/ (29.9.2016.)

³³ Класицизм. // Бібліотека української літератури. Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/encycl/techii/printout.php?number=2> (29.9.2016.)

мовою. «Енеїду» традиційно розглядали як епічну травестійно-бурлескную поему. За словами М. Рильського, „поема Котляревського □ самобутній і глибоко національний твір, де старовинних троянців і латинян переодягнуто в жупани й кобеняки українського козацтва XVIII ст., в каптани й мундири тодішнього чиновництва, у підрясники й рясни «хаптурного роду» □ духовенства, де широким пензлем змальовано побут тогочасного панства, що замінило собою Вергілієвих олімпійців.“ Поема утверджувала життєздатність українського народу, підносила історію, народну культуру, мову, самобутню ментальність, дух волелюбних традицій, свободи, вітальності й енергійності. Поему проймає оптимістичний настрій. У ній поєдналися історичні матеріали й фантастика, серйозність і жартівливі нісенітниці.³⁴

Художньою ідеєю твору є зруйнована українська державність, відбудова якої □ остаточною метою Енея і його нащадків. Щоб повністю розуміти поему, слід знати історію Запорозької Січі, Гетьманщини, стосунки з Росією, взаємини між історичними особами. В образах богів, земних героїв і героїнь представлена українська еліта кінця XVIII ст., яка загрузла в хабарництві, аморальності, пиятиці, корупції, не здатна продовжити вільнолюбні традиції попередників. Максим Рильський теж сказав, що це «енциклопедія українського життя XVIII ст». У поемі присутні різні приказки, прислів'я, ігри, танці, народні обряди, українські імена, ворожіння, казки, легенди... Твір написано живою розмовною мовою, якою поет володіє досконало. Про це свідчать різноманітні синонімічні ряди. Дуже зрідка застосовувалися простомовні вирази або вульгаризми. «Енеїда» була першим твором української літератури, в якому народна мова постала як літературна і таким чином продемонструвала величезний потенціал української мови.³⁵

«Наталка Полтавка» Котляревського □ перший твір нової української літератури. 1819 року відбулася в Полтаві прем'єра п'єси. Народність її мови стала справжньою революцією на сцені. Замість довгих монологів, персонажі звернулися до глядачів короткими репліками. Класицистичні ознаки вводять «Наталку Полтавку» до європейського мистецького процесу. У п'єсі дотримано єдності часу, місця і дії. Доброчесність тріумфує, хоча зло не представлене жодним персонажем. Персонажами є прості люди. Серед них немає позитивних чи негативних. Головним у п'єсі є образ Наталки – звичайної роботящої дівчини. Її головні риси – активне ставлення до життя,

³⁴ Солод, Ю. Українська класична література. Київ : Видавництво «Світло знань», 2008. стор. 95□99.

³⁵ Ibid. стор. 100□105.

енергійність, бажання щастя. Етика – запорука зміни світу на краще. Сили добра дані людині від народження Творцем.³⁶

29 листопада 1778 року народився Григорій Квітка-Основ'яненко. Він памфлетист, прозаїк, драматург, фундатор нової української прози. Його повісті «Маруся», «Сердешна Оксана», «Щира любов» і «Козир-дівка» створені на засадах сентименталізму. Повість «Маруся» перейнята глибокою й правдивою релігійністю. Повість розпочинається важливим релігійним повчанням, де проповідується думка про тимчасовість усього земного. Ліричні відступи доповнюють зміст. Автор уводить до оповіді описи природи. В персонажах відображене душевне багатство сільських трудівників. Маруся змальована в праці, в поводженні з батьками, в колі своїх подруг, у коханні, у хворобі, стражданні і смерті. Картини селянського побуту автор передав з великою достовірністю.³⁷

Інша частина прозових творів Квітки цілком позбавлена романтичних вкраплень і витримана в дусі «чистих» класицистичних традицій. Тут важливі його травестії «Салдацький патрет», анекдоти «Пархомове снідання», «Підбрехач», «Купований розум» та народні повір'я «Конотопська відьма», «Мертвецький Великдень» і «От тобі і скарб». «Мертвецький Великдень» структурно "розпадається" на дві частини. У першій ідеться про занепад «дурноголового» Нечипора, який успадкував від батька схильність до пиятики та злочинства. Друга частина оповідання – перелицювання народного повір'я, за яким «на тому світі» життя людей продовжується в такий спосіб, що й «тут», тільки скасовується людська нерівність.³⁸ «Конотопська відьма» – твір, що продовжує барокову традицію бурлеску. У цій повісті все достовірне. Хоча фантастичні епізоди задіяні дуже широко: непотопельність Зубихи, зникнення дверей у хаті сотника та ін. Фантастика Квітки слугує художньо-гротескним втіленням саме достовірності людської деградації.³⁹

На відміну від багатьох європейських літератур, у яких творення національною мовою пов'язані тільки з романтизмом, українська література тут зробила перші кроки завдяки класицистам. Деякі з них, як наприклад П. Гулак-Артемівський та Є. Гребинка,

³⁶ Ibid. стор. 106–110.

³⁷ Ibid. стор. 121–125.

³⁸ Наєнко, М. *Op. cit.* стор. 221–222.

³⁹ Солод, Ю. *Op. cit.* стор. 126–128.

невдовзі спробують свої сили і в романтизмі, але їхній романтизм виростав з класицизму.⁴⁰

2.5. Розвиток і розквіт романтизму в українській літературі

Романтизм □ один із провідних напрямів у літературі, науці й мистецтві. На початку XIX ст. поширився в Україні. Як новий тип свідомості й ідеології, що охопив різні терени людської діяльності, романтизм був пов'язаний із докорінною зміною всієї системи світоглядних орієнтацій і цінностей. В естетиці романтизм протиставив класицистичному «наслідуванню природи» творчу активність митця з його правом на самобутність й оригінальність. Романтизм відкидає нормативність, раціоналістичну регламентацію у мистецтві, понад усе цінується творча свобода. Заслуга романтизму полягає у розвитку жанрів історичного роману і драми, фантастичної повісті, ліро-епічної поеми, балади, романсу. Надзвичайного розвитку досягла лірична пісня.⁴¹

Розвиткові української літератури сприяло те, що її письменники тісніше були зв'язані з справжнім народним життям, аніж переважна більшість західних романтиків. Певні елементи романтичної поетики українські поети не потребували переймати з романтичної теорії поезії тому, що їх можна було прийняти з народної поезії. Розвиток української романтики є складним та зв'язаним з політичними умовами тієї доби, але й різними особистими змінами долі окремих письменників. На межі 20-х та 30-х років XIX ст. починається романтичний дух у Харкові, на початку 40-х років □ у Галичині, а в 40-х роках □ і в Києві.⁴²

2.5.1. Харківські романтики

Харківський університет став осередком першої романтичної групи на Україні. У кінці 20-х років коло Ізмаїла Срезневського збирається малий гурток студентів. Етнографічний інтерес, насамперед Срезневського, безпосередньо підводить їх до

⁴⁰ Наєнко, М. Ор. cit. стор. 227.

⁴¹ Гаєв, Т. Українська література XIX століття. Режим доступу:

<http://www.ukrajinstika.edu.rs/preuzimanje/pdf/predavanja/Ukrajinska%20knjizvenost%20III%20%20predavanja.pdf> (29.9.2016.)

⁴² Чижевський, Д. І. Ор. cit. стор. 413-414.

захоплення та студіювання української народної поезії. І. Срезневський приймає народну поезію як суто романтичну. Поруч із ним трохи пізніше стають Амвросій Метлинський та Микола Костомаров. Костомаров вважав, що народ – особистість, що має свій певний ідеал, своє душевне життя. Він видав дисертацію «Історичне значення народної поезії» проти якої виступали представники старої професури, класики.⁴³ Його твори філософського спрямування сповнені природною пластичністю думки, заглибленням у «вічні» теми буття та історіософськими міркуваннями. Проникаючи в таїну людської душі, Костомаров звертається до типових у романтиків абстрактних тем. Поруч з поетичною творчістю він спробував свої сили і в драматургії. 1838 року пише історичну драму «Сава Чалий». 1847 року він написав «Книгу буття українського народу» – ідеологічну програму Кирило-Мефодіївського братства. Ця книга була інтелектуальним забезпеченням емоційних прагнень братства створити федерацію рівноправних слов'янських народів, скасувати кріпосне право і заявити про Україну як живу, незнищену ідею.⁴⁴

Петро Гулак-Артемівський – перший автор українських віршованих байок, ректор Харківського університету, творив українською та російською мовами. Творчу працю розпочав вільними перекладами Дж. Мільтона, Вольтера, Й.-В. Гете, Ж.-Б. Руссо. Оригінальність його хисту найбільш виразно виявилася в байці «Пан та собака». В алегоричному образі Рябка введено селянина-кріпака, що має нещастя служити в панському маєтку й має охоту чесно зробити ласку пана. Байка «Дві пташки в клітці» показує безцінність волі, свободи для людини, що особливо відчувається у молодому віці.⁴⁵

Лев Боровиковський створив особливу форму байки, для яких характерна виключна лапідарність вислову, єднання фабули й моралі, що витікає з сюжету. Підмурок його байок – народна приказка, анекдот, афористичний народний вислів. Крім байок, йому належить багато балад, поезій та переказів. Він творець чи не перших українських романтичних балад та поезій: «Волох», «Козак», «Розставання». Під впливом народної поезії автор їх визначав як думи. Талант Боровиковського розширював межі українського красного письменства.⁴⁶

⁴³ Ibid. стор. 422–424.

⁴⁴ Наєнко, М. *Op. cit.* стор. 242–246.

⁴⁵ Солод, Ю. *Op. cit.* стор. 112–114.

⁴⁶ Ibid. 118–120.

Амвросій Лук'янович Метлинський поетичну творчість поєднував із науковими студіюваннями проблем мови, феноменів поезії й естетики тощо. Він перекладав твори чеських, польських, словацьких, сербських і навіть німецьких авторів. Кобзар-бандурист у нього своєрідна філософська категорія. Звертаючись до цього образу у віршах «Смерть бандуриста» і «Бандура», він ніби повертається в козацькі часи, але водночас - пов'язує його із сучасністю.⁴⁷

2.5.2. Львівські романтики

Західна Україна в XIX ст. входила до Австро-Угорської імперії. У 80-х роках XVIII ст. у Львівському університеті було дозволено відкрити «Руські студії». Іван Лаврівський створює «Буквар» □ українсько-польсько-німецький підручник для початкової освітньої справи. Іван Могильницький підготував «Граматику язика слов'яно-руського», а в «Розправі про руську мову» він вказав на тисячолітню історію української словесності. Центром романтичного національно-культурного відродження в Галичині стають семінаристи Шашкевич, Вагилевич і Головацький, які єдналися в товариство назване "Руською трійцею".⁴⁸

1837 року у Будапешті видруковано альманах «Русалка Дністрова» □ першу книгу українською мовою в Галичині. Душею видання був Маркіян Шашкевич.⁴⁹ Маркіян Шашкевич прожив усього тридцять два роки. У «Русалці...» опублікував кілька своїх фольклорних записів, поезій і статей. У статті «Передслів'я» мовиться про особливості діалектного правопису Галичини і про запізніле долучення українського слова до інших слов'янських літератур. Крім суто ліричних поезій, він створив і більше десятка байок із народними та світовими сюжетами, кілька фольклорно-етнографічних розвідок та три прозові «Псалми Русланові».⁵⁰

Іван Миколайович Вагилевич залишив кілька не дуже вартісних польськомовних віршів. Більше значення мали його прозовий переклад «Слова о полку Ігоревім» та стислий літературно-критичний нарис «Замітки про руську літературу». Яків Федорович Головацький мав потужніший таланти, ніж Вагилевич. Його поетичні твори

⁴⁷ Наєнко, М. *Op. cit.* стор. 240 □ 242.

⁴⁸ *Ibid.* стор. 248 □ 249.

⁴⁹ Солод, Ю. *Op. cit.* стор. 132.

⁵⁰ Наєнко, М. *Op. cit.* стор. 250 □ 252.

сповнені м'яких ліричних тонів і пейзажних замальовок. Виступаючи з різними науковими розвідками, він перетворився з колишнього національного романтика на реакційного москвофіла. В останні роки життя навіть переїхав на постійне проживання до Російської імперії.⁵¹

2.5.3. Київські романтики

1834 року був заснований Київський університет, що почав збирати в своїх стінах українську молодь: Чубинського, Вербицького, Гребінку, Забілу і Шевченка. Павло Платонович створив не просто народну пісню, а національний і державний гімн «Ще не вмерла України...» 1863 року. Михайло Михайлович Вербицький автор її музики. Понад півстоліття цей твір виконувався як стихійний національний гімн, а в Українській Народній Республіці його визнано було державним.⁵² До епохи романтизму належить і великий український поет, художник, драматург, прозаїк і мемуарист □ Тарас Григорович Шевченко. Про життя і творчість цієї відмінної людини буду сказати більше у другій частині своєї дипломної роботи.

Євген Гребінка □ автор збірки байок, що започаткували новий період української літератури, організатор літературного життя української культурної громади в Петербурзі, упорядник альманаху «Ластівка» та активний учасник викупу Т. Шевченка з кріпацької неволі.⁵³ Відомі його байки «Ведмежий суд», «Ячмінь», «Пшениця», «Лебідь і Гуси», «Рибалка» та «Мірошник». У розвитку його поетичної творчості спостерігається зіткнення класицистичних звичок з новими віяннями. Він до мистецького вжитку вводить романтичні жанри. Його поезія «Човен» одна з перших романтичних балад української літератури. Красу баладі надають народно-поетичні звороти укомпоновані в суто літературну ритміку й образність поезії.⁵⁴

Пантелеймон Олександрович Куліш □ історик, етнограф, видавець, громадський діяч. Його переклад Біблії за співпрацею Івана Пулюя перший повний переклад з європейських та грецьких текстів сучасною українською мовою, закінчений І. Нечуй-

⁵¹ Ibid. стор. 253.

⁵² Ibid. стор. 255□256.

⁵³ Жулинський, М. Г. та ін. Історія української літератури XIX століття у двох книгах: книга перша. Київ : «ЛИБІДЬ», 2005. стор. 179.

⁵⁴ Солод, Ю. Ор. cit. стор. 115 – 118.

Левицьким. 1843 року познайомився з Шевченком, Костомаровим і Білозерським. Куліш бачив у Шевченку не лише друга, а й національного пророка. Він працював у всіх родах літератури. Йому належать твори українською і російською мовами, збірки поезій, низка драматичних творів та поем, чисельна публіцистика і переклади. У Петербурзі відкриває власну друкарню і видає «Народні оповідання» М. Вовчока, 6 томів М. Гоголя, твори Г. Квітки-Основ'яненка. Великий вплив на Куліша мали М. Гоголь, поема-епопея «Гайдамаки» Шевченка та історичні романи Вальтера Скотта.⁵⁵

2.5.4. Бідермаєр

У 40-х років XIX ст. в австрійсько-німецькій культурі стало формуватися поняття бідермаєру як стильового утворення. Спочатку воно означало щось старомодне в творчості. Назва бідермаєр походить від прізвища Готліба Бідермаєра, якому приписувались складені ними наївні та іронічні вірші, що нібито за стилем були не модними в «старому» романтизмі і не являли собою ще цілком «нового» (реалістичного) стилю. З часом наївність та іронію у такій творчості стали не помічати, а залишилася тільки назва бідермаєр, якою почали називати перехід між романтизмом і реалізмом. В Україні ця епоха тривала до 90-х років XIX ст. Про його перший заговорив І. Панкевич у «Працях українського історико-філологічного товариства». До цього стилю пропонувалось зараховувати деякі твори Квітки-Основ'яненка, Гулака-Артемівського, Шашкевича, Устияновича, Метлинського... Д. Чижевський додав до них ще і меланхолійну лірику Петренка, Забіли, Чужбинського, Шчоґолева і Стороженка. Няваність рис запізненого романтизму і не яскраво виражені реалістичні тенденції □ головна ознака творів бідермаєру. У цих творах замість романтичної абсолютної любові □ любов сімейна, замість натхненої бурхливими пристрастями особистості □ людина, життя якої підкоряється єдиному закону "справедливості і високої моралі". Усе це присутнє у російськомовній прозі Тараса Шевченка.⁵⁶

⁵⁵ Ibid. стор. 232 – 239.

⁵⁶ Наєнко, М. Оп. cit. стор. 302 – 303.

2.6. Реалістична епоха української літератури

Український реалізм з'явився в дуже важку добу для України. Після смерті Миколи I-го почалась доба «великих реформ» □ скасування кріпацтва і полегшення умов друкованого слова. Прибічники радикальної ідеології почасти втратили інтерес до «поміrkованих» реформ на ґрунті тоді ще дуже слабо розвиненого капіталізму. Радикальну перебудову суспільного ладу вони хотіли провадити в спілці з іншими народами імперії і часто входили в склад активних, фактично російських організацій. Дуже примітивна політична українська організація залишилася осередком поміrkованих політиків, серед яких були видатні люди без політичного досвіду і без традиції політичної праці. Перед українською мовою стояла проблема дальшого розвитку. Літературна мова повинна розвинути так, щоб могла обслуговувати всі можливі літературні гатунки. Треба було розв'язувати два питання: поширення словника та пристосування його до широких культурних завдань. В межах реалізму було дві течії: одна, що вважала лише поширення словника на підставі народної мови та друга, що вимагала поширення засобів мови для вжитку в ширшій культурній сфері.⁵⁷

Представники української літератури епохи реалізму Леонід Глібов, Степан Руданський, Яків Щоголів, Павло Грабовський, Марко Вовчок, Іван Нечуй-Левицький, Анатолій Свидницький, Панас Мирний, Іван Карпенко-Карий, Марко Кропивницький, Михайло Старицький та Борис Грінченко.

Байкар-реаліст Леонід Іванович Глібов та автор реалістичних співомовок Степан Васильович Руданський відомі в народі як автори двох справді народних пісень. «Журба» Глібова та «Пісня» Руданського написані майже одночасно. В обох творах використано складний тип метафори, у якій єднався «настрій» живої природи і хвилюючий стан людської душі. Основний масив їхньої творчості складають або байки, або гумористичні співомовки. Байки Глібова зумовили помітну еволюцію самого байкарського жанру і забезпечили їм тривалий інтерес до них як явищ естетики. «Співомовки» Руданського відзначаються своїм особливим обличчям і неперебутньою актуальністю. Тематично □ це дуже різноманітна картина людського співжиття, побачена крізь призму сміху.⁵⁸

⁵⁷ Чижевський, Д. І. *Op. cit.* стор. 529 – 531.

⁵⁸ Наєнко, М. *Op. cit.* стор. 340 – 341.

Марко Вовчок □ псевдонім Марії Олександрівни Вілінської, видатної письменниці, яка писала українською, французькою, російською мовами. Основа творчості Вовчка сплітання елементів романтизму й етнографічного реалізму. У більшості її творів головними персонажами виступають жінки. Головна героїня «Народних оповідань» селянка-страдниця і протестантка. В її оповіданнях жінка сама заговорила про власне становище, сама показала безвихідь майже всіх її життєвих ситуацій, продемонструвала свою величезну моральну силу. Вовчок зобразила в українській літературі неосвічених, простих жінок, приділила значну увагу материнству. В оповіданні «Козачка» письменниця показує несамостійність жінки як члена суспільства. Героїня твору □ Олеся, втрачає всі права вільної людини і потрапляє в тенета кріпацтва. Літературні казки Вовчка, написані після реформи 1861 року «Кармелюк», «Ведмідь», «Дев'ять братів та десята сестриця Галя» □ мають романтичний характер. Коли 1863 року було заборонено українську мову і друк, письменниця звернулася до російської мови.⁵⁹

Твори Івана Нечуя-Левицького передають новітнім поколінням чудові зразки народної мови, рясно уквітчані фольклорними та розмовними зворотами. Його повість «Кайдашева сім'я» хроніка життя селянської родини в пореформений період. Її художня ідея має не лише конкретно-історичну, але й загальнолюдську вартість. Автор майстерно використовує ефект невідповідності між застосуванням епічного народнопоетичного паралелізму і нікчемністю події, жалюгідністю людей, того, у що перетворене їхнє існування. Вся повість перейнята сміхом крізь сльози. Твір Нечуя-Левицького вирізняється серед творів інших європейських письменників значною поетичністю і сонячністю. Доброзичливий гумор проймає твір, набираючи сатиричних тонів у кульмінаційні моменти.⁶⁰

Іван Карпенко-Карий □ драматург, організатор театральної справи, талановитий актор, громадський діяч. неперехідну славу принесли йому соціальні комедії «Сто тисяч», «Хазяїн», «Мартин Боруля» та «Суєта». Його оригінальні п'єси безцінний скарб української драматургії. В п'єсу «Бурлака» автор увів новації: висунення на передній план адміністративної сили, безправ'я селян, їх приниження. 1899 року пише трагедію «Сава Чалий». Основа твору балада «Ой був в Січі старий козак...». Автор показав високе знання вітчизняної історії, зокрема подій XVIII ст. Тема трагедії □ глибоке

⁵⁹ Солод, Ю. Оп. cit. стор. 246 – 255.

⁶⁰ Ibid. стор. 268 – 276.

осудження зрадництва. Сава Чалий зраджує Батьківщину з особистих вигід, виправдовуючись перед власним сумлінням високою метою. На кінці Сава зазнає заслуженої кари.⁶¹

2.7. Українська література кінця ХІХ - початку ХХ століття

На кінці ХІХ – початку ХХ ст. в українській літературі появилася нова генерація митців, які активно шукають нових ідейних напрямів, нових шляхів розвитку української літератури. За словами Івана Франка, *„ця генерація завіяла бурю в нашім національнім життю та рівночасно прочистила повітря, проложила не в однім напрямі нові стежки. Вона розбудила пристрасті там, де вперед була байдужість і рутинна, оживила пульс народного життя. Се був той запас свіжих сил, який віднайшла в собі наша нація в хвилі тяжкого пригноблення. Я називаю ту генерацію, тих людей, що своєю працею збудували той замітний ступінь, який визначається у нас між роком 1880 і 1900, «Молодою Україною».*⁶²

Вони шукають нового змісту, форми і засобів зображення людини, її тривог, буття, надій і реальних перспектив на гуманніше майбутнє. Мета літературної праці - давати життю глибший смисл та красоту. Якщо раніше нова українська література обмежувалася поезією й белетристикою, то характерною ознакою літератури кінця ХІХ ст. є широке узагальнення дійсності, зображення її в історичному русі. Літературна молодь вступила на літературне поле з новим розумінням літератури і її задач. Наслідки тої праці особливо відчувалися у збагаченні мови та розширенні меж її функціонування. Франко зазначив, що *„з одного боку, нові наукові праці з обсягу філології, історії, права, природничих наук, математики і медицини вносять до неї величезне багатство нових ідей, нових зворотів, термінів. З другого боку, опубліковано велику силу не звісних досі матеріалів, пам'яток чи то народної творчості, чи давнього письменства, що відкрили нам цілі верстви, цілі духові і літературні течії, незвісні донедавна.*⁶³

⁶¹ Ibid. стор. 307 – 312.

⁶² Марчук, Г. Нові стежки «Молодої України» // Історія української літератури : кінець ХІХ - початок ХХ ст. (книга перша) / За ред. проф. О. Д. Гнідан. Київ : «ЛИБІДЬ», 2005. стор. 67.

⁶³ Ibid. стор. 67 – 68.

Досліджуючи людину в найрізноманітніших проявах індивідуальних якостей, література прагне передати її моральний і психологічний стан, ті риси характеру, що виокремлюють індивідуальне в суспільному. Письменник бачить людину в комплексі, у складній взаємодії з навколишнім середовищем, в якій беруть участь і генетичні, і психологічні і соціально-суспільні її якості. Історія і людина, людина і спосіб життя, людина і свобода, людина і суспільство □ на цих генеральних проблемах життя концентрують свою увагу письменники початку ХХ ст. До нових літературних сил Франко відніс Марка Черемшину, Леся Мартовича і Василя Стефаника. З появою таких письменників, як Леся Українка, М. Коцюбинський, В. Винниченко, С. Васильченко й інші, літературу вже не можна було вважати за суто «народну». Характерними ознаками художньої манери письменників цього періоду є насиченість створених ними образів, національно-патріотичний пафос, художнє осмислення інтелігенції як чинника національно-визвольного і соціального руху, її ролі в суспільстві, вирізнення ментальних особливостей українського народу.⁶⁴

Символом національної ідеї залишається Тарас Шевченко і козацтво. Традиційний для української поетичної думки образ України набирає нових ознак, найвиразнішою з яких є відсутність узагальнено-трагічного сприйняття її як частини всесвіту. Боротьба, протистояння людини і суспільства у творах розкривалась не тільки як революційна, а й як національно-визвольна. у творчості молодих поетів виникають настрої безнадії, гнітючості, зневіри, що вимагають іншої мистецької форми. Перед письменниками всіх поколінь постає проблема оновлення художнього слова.⁶⁵

Модернізм в українській культурі відрізняється від європейського зв'язком із національним духом. Створення нової у європейському розумінні української нації стало метою модернізму. Українські митці теж орієнтувалися і на новітні досягнення західноєвропейських літератури та філософії. Реалізація цих настанов декларується в альманахах «За красою» 1905 року та «З-над хмар і з долин» 1907 року. Вони найвиразніше проявились у творчості М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Стефаника, П. Карманського, М. Яцкова і А. Кримського. Однією з найяскравіших течій модернізму в українській літературі був символізм, філософською основою якого стало уявлення про два світи: матеріальний та ідеальний. Єдність форми та змісту досягається через символ, в якому митці вбачають єдність думки, творчості і

⁶⁴ Ibid. стор. 68 – 70.

⁶⁵ Ibid. стор. 70.

переживань. Український символізм або звужували до стильової течії, або невинправдано розширювали до меж мало не всього модернізму.⁶⁶

Уже у першому десятилітті ХХ ст. імпресіонізм сприймався як прикмета нової літератури, властива їй манера творчості. Письменники більше малюють настрої, а не типи, проявляючи безпосередність і щирість відчуття. За уявленням імпресіоністів, життя складається з безлічі скороминущих хвиль і треба навчитись їх фіксувати, передаючи багатомірну гру настроїв. Власна естетична концепція імпресіоністів ґрунтується на тому, що краса є завжди індивідуально відмінною властивістю в кожній окремій людині. Жанрово імпресіонізм тяжіє до фрагментарної прози, мішаних жанрів. Найяскравішою постаттю українського імпресіонізму став М. Коцюбинський, а пізніше і Г. Михайличенко і М. Хвильовий.⁶⁷

Експресіонізм виник як художній напрям на засадах суб'єктивізму. Світогляд експресіоністів характеризують конфліктні стосунки зі світом, пошуки природних основ буття. Зображення сфери передчуттів, снів, марень із максимальною повнотою відтворюють такі властивості, які неможливо дослідити. Їх можна оглянути лише опосередковано, за допомогою інтуїції. Улюблений прийом експресіоністів □ створення нестійкої предметності, що балансує на грані реального та ірреального. Реальність є невидимим духовним світом. Письменник прагне показати світ таким, який він є □ розбитим на різні суперечності, висвітлює глибинну сутність буття. Художня цінність твору полягає в тому, щоб передати експресивно-динамічне зображення усіх тих психологічних конфліктів, що роздирають людську душу.⁶⁸

У модерністів зростає інтерес до індивідуальності як самовартісного суб'єкта, до усього того, що різнить одну людину від іншої. Персонаж позасоціальний, тому його структурі притаманна відсутність імен, абстрактність. Персонажам виступає або сильна і виняткова або знервована і слабка людина. Проблема знедоленого дитинства розглядається по новому: дитинство руйнується, але це шлях до пізнання реального світу. Філософською проблемою є співвідношення свідомості з підсвідомістю. Митець, відтворюючи болі, пристрасті, радощі, прагнення та невдачі, не випускає з уваги їх

⁶⁶ Єрменко, О. Напрями і течії в українській літературі кінця ХІХ - початку ХХ ст. // Історія української літератури : кінець ХІХ - початок ХХ ст. (книга перша) / За ред. проф. О. Д. Гнідан. Київ : «ЛІБІДЬ», 2005. стор. 75 – 76.

⁶⁷ Ibid. стор. 76 – 77.

⁶⁸ Ibid. стор. 77 – 79.

соціальної вмотивованості або для загострення контрастності невмотивованості у вигляді слабкості, безсилля, зламаності, нездатності до дії або ж жагу боротьби.⁶⁹

Настроєність і намагання вплинути на відчуття читачів приводять до ліризації прози. У центрі твору з'являється конкретне людське переживання. Лірична поезія відтворює конкретний або швидкоплинний душевний стан, певну моментальну реакцію індивіда. Епіка кінця XIX □ початку XX ст. запозичує особливості лірики. Для цього використовуються такі формальні засоби: ритм фраз, алітерації, асонанси, неповні і обірвані речення, персоніфікація, паузи, образи-лейтмотиви, вплив і враження явищ природи на персонажів.⁷⁰

У 90-х роках заявило про себе високоталановите покоління – Л. Українка, М. Вороний, Б. Лепкий та ін., на початку XX ст. □ О. Олесь, Г. Чупринка, П. Тичина, В. Сосюра, М. Зеров та ін., у перших два десятиріччя XX ст. поруч працюють представники таких різних поколінь, як «запізнілі» романтики Я. Щоголів, П. Куліш, С. Боровкевич і ін., реалісти старшої генерації □ І. Франко, М. Старицький, О. Пчілка, Б. Грінченко, О. Кониський, П. Грабовський та ін. Українська поезія була як романтизм-, так і реалістичноцентричною, оновилася на шляхах модернізму і авангардизму. Поезія творилася не тільки рідною, а й російською, чеською, польською, італійською, німецькою мовами. Головне ліричне переживання поезії кінця XIX – початку XX ст. пов'язується з неможливістю української людини досягнути необхідну повноту існування, перерости статус аутсайдера з провінційних околиць Російської імперії та Австро-Угорської монархії.⁷¹

⁶⁹ Ibid. стор. 80 – 81.

⁷⁰ Ibid. стор. 86.

⁷¹ Погребенник, В. Огляд української поезії кінця XIX - початку XX ст. // Історія української літератури : кінець XIX - початок XX ст. (книга друга) / За ред. проф. О. Д. Гнідан. Київ : «ЛИБІДЬ», 2006. стор. 249 – 250.

2.7.1. Літературні організації

Не прийнявши більшовицької влади, значна частина старої демократичної української інтелігенції опинилася в політичній еміграції закордоном □ О. Олесь, М. Вороний, М. Садовський, С. Русова, В. Самійленко та ін. В роки громадянської війни трагічно загинули І. Стешенко, О. Єфименко, О. Мурашко, Л. Симиренко, М. Леонтович, Г. Чупринка; померли І. Нечуй-Левицький, Ф. Вовк, І. Джиджора, Г. Нарбут, К. Стеценко і М. Сумцов. Ще раніше не стало Лесі Українки, М. Коцюбинського і І. Франка. Попри всі втрати, українська культура й література вийшли з цієї тяжкої кризи сповненими нових сил і надій.⁷²

Значні літературні сили сформувалися в Західній Україні, де творилися цінності, що виходили далеко за межі регіонального культурного життя. Першорядне значення для всієї української літератури мала творчість О. Кобилянської і В. Стефаника. Літературне життя радянської України цих років відзначається спонтанністю і часом галасливою змагальністю різних груп. Картина літературного життя швидко змінюється, виникають і зникають поодинокі видання. 1920 року заборонено «Літературно-науковий вісник». Недовго проіснував і часопис «Шлях». Першим спеціалізованим виданням української критики й бібліографії став часопис «Книгар» 1917 року за редакцією В. Королева-Старого і М. Зерова. Виправдовуючи свою самохарактеристику журнал оперативно подавав широкий та кваліфікований огляд книжкової продукції. при київській газеті «Боротьба» Василь Блакитний і Гнат Михайличенко організують першу в Україні пролетарську літературну групу «Боротьба». 1919 року видають альманах «Зшитки боротьби» та збірник «Червоний вінок». У 1919 – 1920 рр. виходить і журнал «Мистецтво» який редагували Гнат Михайличенко і Михайль Семенко. Журнал у дусі часу декларував розрив з минулим і закликав до формування нового мистецтва.⁷³

Справді масовими літературними організаціями стали 1922 року Спілка селянських письменників «Плуг» і 1923 року Спілка пролетарських письменників «Гарт». Головою і ініціатором створення «Плугу» був С. Пилипенко, а активними його членами □ А. Панів, А. Головка, І. Кириленко, П. Панч, І. Шевченко, В. Гжицький, О.

⁷² Дзюба, І. Літературно-мистецьке життя. // Історія української літератури ХХ століття (книга перша) / За ред. чл.-кор. НАН України В. Г. Дончика. Київ : «ЛИБІДЬ», 1998. стор. 19 – 20.

⁷³ Ibid. стор. 21 – 22.

Копиленко тощо. 3 квітня 1922 року у «Платформі ідеологічній і художній» наголошувалося, що *„революційно-селянська творчість плужан має бути скерована насамперед на організацію психіки й свідомості широких селянських мас і сільської інтелігенції в дусі пролетарської революції.“* Заслугою «Плугу» було те, що він орієнтував письменників на глибинний і драматичний матеріал життя українського села, але йому дуже зашкодило доктринство, намагання обмежити й регламентувати підхід письменника до тлумачення та обробки матеріалу.⁷⁴

1923 року з ініціативи В. Еллана-Блакитного засновано Спілку пролетарських письменників «Гарт». Його членами були М. Хвильовий, П. Тичина, М. Йогансен, В. Поліщук, І. Дніпровський, О. Досвітній, Г. Коцюба, П. Лісовий, О. Слісаренко, М. Бажан та ін. У статуті «Гарту» мовилося: *„В основу своєї праці спілка «Гарт» кладе марксівську ідеологію і програмові постулати комуністичної партії.“* Через рік після заснування Спілки Блакитний виступив із статтею «Без маніфесту», в якій обґрунтував гегемонійні претензії «Гарту» □ претендував бути не лише літературним, а й музичним, малярським, театральним тощо. Внутрішні незгоди привезли до того, що більшість письменників вийшла зі складу спілки в листопаді 1925 року, незадовго до смерті Блакитного, і «Гарт» фактично самоліквідувався.⁷⁵

Існували в ті часі ще дві спілки □ «Ланка» і «Жовтень». 1924 року було створено «Ланку», що об'єднала письменників, які намагалися протистояти ідеологічному тиску і зберегти творчу незалежність. До «Ланки» входили В. Підмогильний, Є. Плужник, Б. Антоненко-Давидович, Т. Осьмачка, Г. Косинка та ін. 1925 року засновано «Жовтень» □ письменницьке угруповання, що виступало з критикою «Плуга» і «Гарту». До нього входили В. Ярошенко, М. Терещенко, Ф. Якубовський, В. Десняк та ін. 1925 року М. Хвильовий виступив з великою статтею «Про «сатану в бочці» або про графоманів, спекулянтів та інших просвітян». Стаття справила велике враження на всю національну інтелігенцію. З приводу неї у Всенародній бібліотеці України в Києві відбувся диспут «Шляхи розвитку сучасної літератури», на якому були присутні представники всіх літературних організацій Києва □ «Гарту», «Плуга», «Ланки» і «Жовтня».⁷⁶

За ініціативою М. Хвильового створена Вільна Академія Пролетарської Літератури «ВАПЛІТЕ». Вона об'єднала багатьох кращих українських літераторів і

⁷⁴ Ibid. стор. 26.

⁷⁵ Ibid. стор. 26 – 27.

⁷⁶ Ibid. стор. 27 – 28.

справді могла пишатися яскравими талантами – М. Кулішем, А. Любченком, Ю. Шполом, М. Бажаном, І. Сенченком, М. Йогансенем, П. Тичиною, Ю. Смоличем, О. Слісаренком та ін. Від самого заснування «ВАПЛІТЕ», а також і однойменний журнал, опинилися під пильним наглядом і постійним обстрілом войовничих догматиків і речників офіціозу. Після утворення «Молодняка» і ВУСППу посилилась ідеологічна критика на адресу Хвильового і «ВАПЛІТЕ». «Молодняк» виник як організація комсомольських письменників □ П. Усенко, Л. Первомайський, Я. Гримайло, Б. Коваленко, О. Корнійчук, А. Шиян, П. Колесник та ін. Організація зробила багато для активізації літературної творчості молоді, а водночас і деморалізації українського письменства своєю агресивною ортодоксальністю та брутальними наскоками на інакодумців. Всеукраїнська Спілка Пролетарських Письменників (ВУСПП) була організована 1927 року. ВУСПП був українською аналогією до російського РАППу. ВУСПП прагнув узяти під свій контроль усе літературне життя і перебирав на себе роль прямого речника партії в літературних справах.⁷⁷

Неокласики □ угруповання в українській літературі 20-х і початку 30-х рр., що створилося з представників української інтелігенції, які об'єднувалися навколо журналу «Книгар» □ М. Зеров, П. Филипович, М. Рильський, М. Драй-Хмара, О. Бургардт. Вони прагнули зберегти право на власний естетичний та моральний кодекс, виходячи зі свого уявлення про класичну норму в найзагальнішому розумінні: пошук гармонії духу, повага до «вічних» начал людської душі і строга досконалість форми. Вони пропонували свій варіант поєднання імпульсів світової культури з національною традицією. За словами М. Неврлого *„свободою духа й прагненням до світовості кийвських неокласиків можемо вважати «модерними» поетами, без огляду на їх замишування до класичних форм“*.⁷⁸

2.8. Українська література 40-50-х рр. ХХ століття

Початок війни, необхідність боротися із загарбниками – усе це згуртувало національні сили, піднесло патріотичний дух. 109 членів Спілки письменників України перебувало на фронті: частина з них пішли добровольцями; дехто воював у

⁷⁷ Ibid. стор. 28 – 29.

⁷⁸ Дзюба, І. Поезія. // Історія української літератури ХХ ст. (книга перша) / За ред чл.-кор. НАН України В. Г. Дончика. Київ : «ЛИБІДЬ», 1998. стор. 75 – 77.

партизанських загонах, а хтось пройшов шлях від рядового до офіцера. Активним засобом пропаганди ідей патріотизму був радіо. Від 1941 року до середини 1944 року з Москви транслювалося українською мовою передачі радіостанції «Радянська Україна», а з травня 1943 року до лютого 1944 року діяла радіостанція «Дніпро». У роки війни виходить щотижневик «Література і мистецтво», було відновлено часописи «Перець» та «Україна». Великими тиражами теж випускалися твори Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського і Л. Українки. Українські видання у Києві були закриті, а їх організатори арештовані гестапо і розстріляні в Бабиному Яру (О. Теліга, І. Ірлявський). Помітну роль у літературному житті українців відіграло об'єднання МУР (Мистецький Український Рух), членами якого були І. Багряний, Є. Маланюк, О. Лятуринська, У. Самчук, В. Барка та ін. Через фінансові проблеми всі видання МУРу були неперіодичними. У грудні 1954 року на II з'їзді радянських письменників М. Рильський, О. Довженко, А. Малишко виступили з критикою концепції «ідеального героя», теорії «безконфліктності», закликаючи перенести центр ваги на духовний світ героя, на людські переживання, радості й страждання, активніше звертатись до національних традицій, які є цілющими джерелами мистецтва слова.⁷⁹

В українській поезії, прозі і драматургії воєнних роках головною стає тема Батьківщини і найінтимніші мотиви □ мати, діти, отчий поріг, кохана, батьківська хата. У цей період розвиваються публіцистична стаття, нарис, оповідання, повість, а згодом – роман. Змалювання війни, боротьба з фашизмом і героїзм народу – тематичне коло тогочасних прозових творів. Спочатку мали перевагу ті жанри й форми, в основі яких лежить враження, а не зображення. В поезії зустрічаємо різноманітні звернення, присяги, посвяти і листи - «Лист Янки Купали» Рильського, «До рідних країв, до мого народу» Бажана, «Українському народові» Тичини, «Лист до земляків» Сосюри та ін. Вельми популярною була інтимна лірика, темами якої були вірність коханню, саможертвність материнської, синівської, подружньої любові, розлуки і тривоги чекання. З'явилися теж і епічні твори, де вирізнялися поеми «Похорон друга» Тичини, «Данило Галицький» Бажана, «Жага» Рильського, «Мій син» Сосюри та ін. Ці

⁷⁹ Агеєва, В., Дончик, В. Літературно-мистецьке життя. Художній процес (40-ві - 50-ті роки). // Історія української літератури ХХ століття (книга друга) / За редакцією чл.-кор. НАН України В. Г. Дончика. Київ : «ЛИБІДЬ», 1998. стор. 5 – 10.

переважно лірико-епічні поеми виповнені патріотичними ідеями, наснажені особистими почуттями авторів.⁸⁰

Широку популярність здобули читані по радіо оповідання Довженка □ «Стій, смерть, зупинись!», «Відступник», «Ніч перед боєм», «На колючому дроті» та «Мати». Він прагнув розкрити душу саме українського, а не взагалі радянського народу. У той час він написав і дві повісті □ «Україна в огні» і «Повість полум'яних літ», що були опубліковані лише після його смерті. Українська література 1941 □ 1945 рр. зуміла художньо втілити загальнолюдські почуття. Одна з головних тем була тема матері. Цей величезний образ постає з поезій Тичини, Рильського, Малишка, Довженка, Яновського, Панча та ін. У прозі не було вершинних досягнень, але все одно виділяються романи «Жива вода» Яновського, «Вони не пройшли» Смолича; повісті □ «Записки солдата» Багмута, «Професор Буйко» Баша, «Серце матері» Козаченка; збірки оповідань і нарисів □ «Атака на Ворсклі» Первомайського, «Дорога на Крем'янець» Кундзіча, «Голубий зеніт» Шумила. Великим досягненням української літератури стала трилогія Олесея Гончара «Прапороносці» (1946–1948). Роман складається з трьох частин □ «Альпи», «Голубий Дунай», «Злата Прага», в яких змальовано три етапи походу Червоної армії в Європі 1945 року. Події подано в хронологічній послідовності, відповідно до просування роти Брянського з полку Самієва. «Прапороносці» – це роман про переможців, якими виступають українці, допомагаючи народам визволитися з-під фашистського ярма.⁸¹

Негативні риси літературного процесу проявилися в літературній критиці. Зміни на краще постають після смерті Сталіна та викриттям культу його особи. Тодішня критика означала це як «збагачення гуманізму», «посилення аналітичного й людинознавчого пафосу». Воєнні повісті другої половини 50-х років свідчать про демократизацію письменницького інтересу до життя □ «Дума про невмирущого» Загребельного, «Єдина» Збанацького, «Гарячі руки» Козаченка та ін. Ліризм ставав актуальною стильовою тенденцією в прозі. Проза кінця 50-х років витворила постать спостережливого оповідача, який випромінює атмосферу рівної уваги до всієї повноти фактів буття □ «Зачарована Десна» Довженка, «Соняшники» Гончара, «Рубін на Солом'янці» Сенченка та ін.⁸²

⁸⁰ Ibid. стор. 11 – 13.

⁸¹ Ibid. стор. 14 – 15.

⁸² Ibid. стор. 16 – 17.

2.9. Українська література 60-90-х рр. XX століття

1956 року почала перша хвиля нових арештів в Україні, а з кінця 1960-х років і в 1970-х вони стають постійними. Засуджено Світличного, Стуса, Марченка, Захарченка, Бердника, Караванського та багатьох інших. Під прес критики потрапляють «Собор» Гончара, «Полтва» Андріяшика, «Турецький міст» Федоріва, «Родине вогнище» Гуцала, «Неопалима купина» Плачинди й Колісниченка та ін. Утім, послаблення режимного тиску в першій половині 60-х років привезло до позитивного зрушення в культурному житті України. Присуджено Ленінські премії О. Довженку, М. Рильському, М. Стельмаху і О. Гончару; Шевченківські премії □ П. Тичині, О. Гончару, В. Сосюрі, Г. Тютюннику, З. Тулуб і М. Бажану.⁸³

Шістдесятники □ назва нової генерації української національної інтелігенції, що ввійшла в культуру та політику в СРСР у другій половині 1950-х, у період тимчасового послаблення комуністично-більшовицького тоталітаризму та хрущовської «відлиги»⁸⁴ і найповніше себе творчо виявила на початку та всередині 1960-х років (звідси й назва). Це були Симоненко, Драч, Вінграновський, Олійник, Тютюнник, Шевчук, Іваничук, Федорів та ін. Вони виступали на захист національної мови і культури, свободи художньої творчості. Протиставляли себе офіційному догматизмові, сповідували свободу творчого самовираження, культурний плюралізм, пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими.⁸⁵

На середину 60-х років український роман набув незаперечних прирощень □ «Тронка» Гончара, «День для прийдешнього» Загребельного, «Крапля крові» Мушкетика, «Птахи полишають гнізда» Чендея та ін. Із суто художнього боку тут привертає увагу безумовна активізація ідейно-естетичної позиції автора. У кінці 60-х років у літературному процесі помітний інтерес до проблем історичної пам'яті, зв'язку

⁸³ Ibid. стор. 20 – 21.

⁸⁴ Хрущовська «відлига» — неофіційна публіцистична назва періоду в історії СРСР після смерті Й. Сталіна (з 1953 по 1964-й рр.). Вислів "відлига" походить від назви повісті Іллі Еренбурга. Поняття "Хрущовська "відлига" пов'язане з перебуванням на посту першого секретаря ЦК КПРС Микити Хрущова (1953–1964 рр.) Цей період характеризувався зменшенням політичних репресій, вибірковою реабілітацією засуджених та репресованих у сталінські часи, частковою лібералізацією політичного життя, незначним послабленням тоталітарної влади. (Хрущовська "відлига" (1953–1964). // Музей «Територія терору». Режим доступу: <http://territoryterror.org.ua/uk/history/1953-1964/> (13.10.2016.))

⁸⁵ Агеєва, В., Дончик, В. Оп. cit. стор. 28.

часів, наступності поколінь, національних традицій і святощів. Усі ці прояви найвиразніше засвідчували романи «Собор» Гончара, «Диво» Загребельного, «Мальви» Іванчука; у поезії □ «Сонети обухівської дороги» Малишка, «Чорнотроп» Мисика, «До джерел» Драча, а теж і його кіноповість «Криниця для спраглих»; у драматургії □ «Зачарований вітряк» Стельмаха, «Нейтральна зона» Муратова та ін.⁸⁶

У 70 □ 80-ті роки розвивається український історичний роман □ «Роксолана» і «Я, Богдан» Загребельного, «Вода з каменю» і «Четвертий вимір» Іваничука, «На полі смиренному» Шевчука і багато інших. Посилений моральний пафос, концептуально-аналітичний підхід до фактів і постатей національної історії, пошук у ній уроків для сучасності □ все це характеристика історичного роману цих років. З більшим або з меншим успіхом українська література освоювала різні художні жанри, форми й стилі. В роману переважає ліричне, лірико-психологічне, фольклорне суб'єктивне начало, що проступає і в найбільш об'єктивних письменників. Про трагічні чорнобильські обставини писали Б. Олійник («Сім»), І. Драч («Чорнобильська Мадонна»), Ю. Щербак («Чорнобиль»), В. Яворівський («Марія з полином у кінці століття»). У почорнобильські часи три найпекучіші проблеми постали в центрі тривог українських письменників □ відновлення національної спадщини в її повному обсязі; українська мова, її стан і статус; екологія, зупинення атомно-гідролого-хімічного натиску на Україну.⁸⁷

24 серпня 1991 року проголошено незалежність України. Розширюється жанровий, стильовий, інтонаційний спектр української поезії і прози. Знаменним явищем є рішуча актуалізація власне естетичних засад літературної творчості. У центрі уваги знову опиняються проблеми свободи письменника, етичної забезпеченості його зусиль. Молоде покоління зробило свій посутній внесок у художнє збагачення української літератури ХХ ст.⁸⁸

⁸⁶ Ibid. стор. 29 – 30.

⁸⁷ Ibid. стор. 33 – 34.

⁸⁸ Ibid. стор. 35 – 36.

3. Тарас Григорович Шевченко: життя і творчість

Тарас Григорович Шевченко □ великий український поет і художник, прозаїк, драматург, мемуарист, що ввійшов в історію українського народу як основоположник нової української літератури, родоначальник її найпрогресивнішого революційно-демократичного напрямку. У своїх творах поет відобразив життя трудового народу, його прагнення, думки і почуття. Шевченко свою долю поєднав з долею народу.⁸⁹

3.1. Дитинство

Шевченко народився 25 лютого (9 березня за новим стилем) 1814 року в селі Моринці Звенигородського повіту Київської губернії. Незабаром після його народження його батьки, Григорій Іванович Шевченко і Катерина Якимівна Бойко, переїхали до села Кирилівки, де пройшло все Тарасове дитинство. Вони були кріпаками генерал-аншефа сенатора Василя Енгельгардта.⁹⁰ О. Лазаревський твердить, що причиною переїзду було не розпорядження поміщика. З іншого боку, О. Кониський з'ясовує причину повернення тим, що моринецький селянин Копій, якій втік з Сибіру, організував «шайку розбійників» у лісах поблизу Моринець і постійно нападав на садибу Шевченка, тому що раніше належала йому. Копій погрожував спалити оселю, якщо Шевченко не залишить її та не повернеться в Кирилівку.⁹¹

Коли Тарасові було шість років він надумав піти туди, де кінчається світ. Ішов до вечора, але «кінця світу» не було. Він повернув назад, а на другий день знову рушив у дорогу. Малого шукача зустріли чумаки і коли побачили, що він іде сам вони дали йому води й хліба, посадили на мажу і й доправили до Кирилівки. 1822 року батько віддав його «в науку» до кирилівського дяка Павла Рубана, де він навчився читати й писати. У 9 років йому померла мати, і батько змушений був одружитися з вдовою

⁸⁹ Косян, В.Х. et al. Тарас Шевченко : життя і творчість у портретах, ілюстраціях, документах. 2-е видання. Київ : Радянська школа, 1964. стор. 3.

⁹⁰ Біографія Тараса Шевченка. Режим доступу: <http://shevchenko.ukrlib.com.ua/?lang=ua#narodjennya> (16.5.2016.).

⁹¹ Вязовський, Г.А. et al. Тарас Григорович Шевченко : біографія. 2-е видання. Київ : Видавництво київського університету, 1963. стор. 9 – 10.

Оксаною Терещенко, яка мала трьох своїх дітей.⁹² Зведені діти постійно сварилися. Мачуха особливо незлюбила Тараса за його допитливий розум.⁹³ У повісті "Княгиня" поет писав про щоденні бійки й суперечки між дітьми й дорослими. Він згадує: *„Той, хто хоч здалеку бачив мачуху й так званих зведених дітей, той, отже, бачив пекло...“*⁹⁴

Коли Тарасові виповнилось одинадцять років, помер і його батько. Батько поділив між ріднею своє добро, а про Тараса сказав: *"Синові Тарасу із мого хазяйства нічого не треба. Він не буде абияким чоловіком: з його буде або щось дуже добре, або велике ледащо. Для його моє наслідство або нічого не буде значить, або нічого не допоможе."*⁹⁵

3.2. У Енгельгардта

Після цього він часто тікає з дому, а невдовзі й зовсім залишає оселю. Він намагається набути освіти, а особливо любив малювати. Він шукає собі вчителя малювання, але управитель поміщика не дав йому дозволу на навчання. Він забрав Тараса в панський двір козачком до пана Енгельгардта. У місті Вільно Тарас вивчає польську мову і далі самостійно вчиться малювати. З ранніх його малюнків відомий лише «Погруддя жінки», якій свідчить про обдарованість Шевченка-художника.⁹⁶

1831 року Енгельгардт разом зі своєю двірською челяддю переїжджає до Петербурга. Тарас прожив дванадцять років у столиці Росії. Він потайки від Енгельгардта продовжував малювати. У 1832 році Енгельгардт законтрактував його для навчання живопису, щоб згодом стати дворовим художником у свого пана. Самий поет в автобіографічному листі до редактора журналу «Народное чтение» згадував:⁹⁷ *"мне исполнилось восемнадцать лет и, так как надежды моего помещика на мою лакейскую расторопность не оправдались, то он, вняв неотступной моей просьбе,*

⁹² Ушкалов, А. Тарас Шевченко. Харків : Фоліо, 2009. стор. 4 – 7.

⁹³ Косян, В.Х. et al. Op. cit. стор. 4.

⁹⁴ Ушкалов, А. Op. cit. стор. 7.

⁹⁵ Ibid. стор. 5.

⁹⁶ Косян, В.Х. et al. Op. cit. стор. 4.

⁹⁷ Вязовський, Г.А. et al. Op. cit. стор. 55-56.

законтрактował мене на чєтыре года разных живописных дел цеховому мастеру, некоему Ширияєву, в С.-Петербург..."⁹⁸

Працюючи в артілі Василя Григоровича Ширияєва, Тарас знайомиться зі столицею і з творами видатних російських і світових письменників. Разом з Ширияєвим він бере участь у розпису Великого театру, тобто у складанні малюнків для арабесок і плафону театру. 1835 року Шевченко познайомився з українським художником Іваном Максимовичем Сошенком. Ця зустріч відіграла ключову роль у подальшому визволенні поета з кріпацтва. Коло знайомих Шевченка зростало. Сошенко познайомив його з О. Г. Венеціановим, Є. П. Гребінкою, К. П. Брюлловим, В. А. Жуковським і М. Вієльгорським. Вони побачили талант поета і слідкували за його самоосвітою. Він не міг вступити до Академії мистецтв тому що, згідно з тодішнім статутом Академії, заборонялося приймати кріпаків до числа студентів. Єдиним виходом був викуп з кріпацтва. Першим, хто вирішив поговорити з Енгельгардтом відносно звільнення Шевченка, був Брюллов, але цей візит не дав позитивних наслідків. Не витерпівши тупості кріпосника, Брюллов розсердився і назвав Енгельгардта *«найбільшою свинею в торжкових черевиках»*. До Енгельгардта потім поїхав Венеціанов. Після довгих вагань він згодився за 2500 карбованців звільнити поета. Ця сума тоді була надто великою, тому Брюллов, Венеціанов, Жуковський і Гребінка вирішили влаштувати лотерею. 22 квітня 1838 року викуплено Тараса з кріпацтва.⁹⁹

3.3. Академічні роки

Звільнившись з кріпацтва, Шевченко починає навчатися в Петербурзькій Академії мистецтва, відвідуючи заняття як вільний слухач. Навчання він починає під керівництвом Брюллова. В Академії він вивчав філософію, історичні та природничі науки, а також слухав і лекції з фізіології, зоології і фізики. Тарас увесь робочий день проводив в класах Академії. 1839 року комітет Товариства заохочення художників вирішив прийняти його в покровительство і призначив йому утримання в сумі 30 карбованців на місяць.¹⁰⁰ В перші роки навчання, завдяки наполегливій роботі над собою, Тарас стає майстром акварелі й за свої малюнки «Хлопчик-жебрак, що дає хліб

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Ibid. стор. 60 – 70.

¹⁰⁰ Ibid. стор. 73 – 75.

собаці» і «Циганка-ворожка» одержав три срібні медалі. Він продовжує поетичну творчість. У своїх ранніх творах виступає як народний поет. Він мріє про те, щоб його поезія стала доступною широким масам. 1840 року побачила світ перша збірка творів Шевченка під назвою «Кобзар». Іван Франко сказав: *„Поява Шевченкового «Кобзаря» 1840 р. в Петербурзі мусить вважатися епохальною датою в розвиткові українського письменства, другою після «Енеїди» Котляревського.“*¹⁰¹

Збірка містила вісім творів: «Думи мої, думи мої», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка», «До Основ'яненка», «Іван Підкова» й «Тарасова ніч». Успіх цієї збірки був грандіозний. «Кобзар» здобув славу не тільки в Санкт-Петербурзі, а й на Україні. Панянки з вищого світу вчили українську мову тільки заради того, щоб читати Шевченка. Микола Костомаров згадував: *„Я побачив, що муза Шевченка роздирала завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і захоплююче було зазирнути туди!!! Треба мати сильний зір, міцні нерви, щоб не осліпнути або не впасти без пам'яті від раптового світла істини...“*¹⁰²

Різні причини вабили людей до цієї збірки. Одних □ надзвичайно органічні, блискучі та граційні народнопісенні імпровізації, других □ піднесення людського серця на недосяжну висоту, а третіх - яскрава романтична «поетика ностальгії».¹⁰³ 1841 року надрукована поема «Гайдамаки», в якій поет зобразив селянське повстання Правобережної України проти польської шляхти в 1768 р. Автор закликає слов'янські народи до збройного повстання, бо тільки таким чином народ зможе визволитися з-під гніту кріпосництва і самодержавства.¹⁰⁴ Тому цензор Петро Косаков не наважувався підписати квиток на вихід цієї поеми у світ. Польська критика не раз закидали цій поемі надмір жахить.¹⁰⁵

¹⁰¹ Косян, В.Х. et al. Op. cit. стор. 5.

¹⁰² Ушкалов, А. Op. cit. стор. 36 – 38.

¹⁰³ Ibid. стор. 38 – 39.

¹⁰⁴ Косян, В.Х. et al. Op. cit. стор. 5 – 6.

¹⁰⁵ Ушкалов, А. Op. cit. стор. 40 – 41.

3.4. На Україні милій

У травні 1843 року Шевченко разом з Євгеном Гребінкою виїжджає до України. На початку червня відвідує Київ та Київщину, знайомиться зі студентами та інтелігенцією, вивчає історичні й культурні пам'ятки. Наприкінці літа подорожує півднем України. Згодом, в жовтні, оселяється в Яготині в маєтку князя Миколи Репніна-Волконського. 1844 року, після дев'яти місяців перебування в Україні, Тарас повертається до Санкт-Петербурга, де продовжує навчання в Академії мистецтв.¹⁰⁶ Одержавши звання некласного художника Шевченко виїжджає на Україну. 1845 року стає співробітником «Временной комиссии по разбору древних актов» (Археографічної комісії), за дорученням якої подорожує по Україні. 1846 року стає членом таємної політичної організації □ Кирило-Мефодіївського товариства. Ідейна цілеспрямованість товариства була неоднакова, а склад неоднорідний. Шевченко читав свої революційні поезії членам товариства. До складу товариства пробрався і студент О. Петров. За його доносом учасники товариства були заарештовані. 5 квітня 1847 року Шевченка було заарештовано при в'їзді до Києва та наступного дня відправлено в Петербург, у каземат III відділу таємної царської канцелярії. На слідстві поет тримався стійко й мужньо. Він відповів, що основною причиною, яка викликала появу його творів, спрямованих проти уряду, були несправедливі вчинки уряду і знущання поміщиків над селянами. Перебуваючи у в'язниці, Шевченко й далі писав вірші, що згодом об'єднав у загальний цикл під назвою «В казематі». Ці віші свідчать, що Шевченко залишався захисником інтересів свого народу.¹⁰⁷

3.5. На засланні

30 травня 1847 року Шевченкові оголошено царський вирок про заслання його Окремий Оренбурзький корпус рядовим солдатом із забороною писати й малювати. Свою службу він проходив в Орській фортеці. Солдатська служба того часу була нестерпною карою, дорівнювалась засланню на каторгу. В неймовірно тяжких умовах поет пробув понад 10 років. Незважаючи на суворий нагляд, Шевченко продовжує свою літературну творчість, створив велику кількість чудових малюнків. Вся його

¹⁰⁶ Ibid. стор. 44 – 51.

¹⁰⁷ Косян, В.Х. et al. Op. cit. стор. 8 – 11.

творчість періоду заслання є революційним протестом проти репресій царського уряду. Поет записував вірші у маленьку книгу і ховав її за халявою чобота. Тому і назва цієї поезії «Захалаявна книжка». Це свідчить, що Шевченко навіть у засланні не відступав від своїх політичних переконань. У його творах з'являються образи героїв-борців, які сміливо виступають за правду і визволення селян з-під гніту експлуататорів. Навесні 1848 року Шевченка зараховано до експедиції контр-адмірала Олексія Бутакова. Експедиція мала завдання вивчити і науково описати Аральське море. На зимівлю експедиція зупинилась на острові Кос-Арал. Перебування на острові було дуже продуктивним у творчості митця. Крім виконання численних малюнків, він написав поеми «Царі», «І виріс я на чужині», «По улиці вітер віє» тощо. Майже два роки Тарас брав активну участь у роботах експедиції. 1849 року Бутаков повернувся до Оренбурга й з собою забрав поета. За порушення царського наказу про заборону малювати й писати Шевченка знову було заарештовано та відправлено до Орської фортеці, де він просидів у в'язниці до закінчення слідства. 1850 року його було заслано у Новопетровське укріплення на східному березі Каспійського моря. Там умови життя ще погіршали. Бездушні офіцери виснажували Шевченка щоденною муштрою, суворим поведженням. В останній рік перебування на засланні поет почав вести свій щоденник. В ньому повністю розкривається його ненависть до кріпосництва і самодержавства, віра в неминучість майбутньої революції. У Новопетровську він пробув довгих 7 років, поки його друзі на домоглися від уряду звільнення Шевченка із заслання 1857 року.¹⁰⁸

3.6. Повернення із заслання й останні дні

2 серпня 1857 року Шевченко на рибальському човні виїхав з Новопетровського укріплення до Астрахані. А потім на пароплаві вирушає до Нижнього Новгорода. III відділ таємної царської канцелярії надсилає губернаторам Чернігівської, Полтавської і Київської губерній розпорядження про встановлення таємного нагляду за поетом. У 1858 році він виїжджає в Москву, а звідти □ у Петербург. Остання подорож Шевченка по Україні відбулась 1859 року. За антирелігійні і антикріпосницькі розмови його було втретє заарештовано і відправлено до Києва, але після закінчення слідства йому було дозволено повернутися в Петербург. На початку 1860 року вийшло доповнене видання «Кобзаря». В цьому ж році винесена постанова Ради Академії мистецтв, про надання

¹⁰⁸ Ibid. стор. 11 – 14.

Шевченку звання академіка. Важко захворівши ще наприкінці 1860 року, Шевченко продовжує працювати, листується з друзями, малює. Незадовго до смерті він написав свій останній вірш «Чи не покинуть нам, небого», в якому немовби підводить підсумки свого творчого шляху. 26 лютого (10 березня за новим стилем) 1861 року помер геніальний поет. Його тіло було поховане на Смоленському кладовищі в Петербурзі, але потім згідно з «Заповітом», його було перевезено до України.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Ibid. стор. 14 – 18.

4. Олександр Петрович Довженко як поет кіно

Олександр Петрович Довженко □ геніальний режисер-новатор, самобутній прозаїк і драматург, філософ, теоретик мистецтва, полум'яний публіцист, художник, невтомний громадський діяч, трибун, військовий кореспондент, один з фундаторів радянської кінематографії, сценарист, живописець, графік, етнограф, оратор. Він написав дванадцять кіноповістей, дві оригінальні п'єси, велику кількість оповідань, публіцистичних статей, лекцій, творчих виступів...¹¹⁰ Олександр Левада згадував: *„Заперечуючи уяву про кіносценарій як про утилітарний літературний посібник кінорежисера, Довженко першим у вітчизняній і світовій літературі, у вітчизняному і світовому кіномистецтві підніс сценарну творчість до висот художньої літератури. Тому є всі підстави стверджувати, що Олександр Довженко є родоначальником кінодраматургії. Його сценарії й кіноповісті багатьма читаються з таким же зацікавленням, з яким переглядаються його нев'янучі фільми.“*¹¹¹

4.1. Дитинство і юні роки

Довженко народився 29 серпня (10 вересня за новим стилем) 1894 року у селі В'юнище в околиці повітового містечка Сосниця Чернігівської губернії. У метричній книзі Соборно-Троїцької церкви за 1894 рік записано: *„Рождение: 29 августа; крещение: 30 августа; звание, имя и фамилия родителей и какого вероисповедования: сосницкий казак Петр Семенович Довженко и законная жена его Дария Ермолаевна; оба православного вероисповедания; имена родившихся: Александар.“* Батьки Довженка були неписьменні. За переписом 1897 року в семи полках Гетьманщини Полтавської та Чернігівської губерній на сто душ населення виходило тринадцять письменних. Письменність того часу була суто російськомовна.¹¹²

У його батьків народилося чотирнадцятеро дітей, і майже всі померли. 11 грудня 1943 року у своєму «Щоденнику» Довженко записав: *„Згадав з матір'ю померлих*

¹¹⁰ Семенчук, І. Життєпис Олександра Довженка. Київ : Видавництво ЦК ЛКСМУ (МДС) «Молодь», 1991. стор. 8 – 13.

¹¹¹ Ibid. стор. 12.

¹¹² Тримбач, С. Олександр Довженко: Загибель богів. Ідентифікація автора в національному часо-просторі. Вінниця : Глобус-Прес, 2007. стор. 16 – 18.

наших - моїх братів і сестер. Були брати: Ларіон - 7 років. Сергій - 6. Грицько - 1 року, Іван 2. Нехрещений - 0 років, Оврам - 20 років, я, Андрій - 20 років. Сестра Кулина - 1,5 року, Параска - 1 року, Мотря - 0,5 року, Галька - 18 років, Параска - 11, жива. (...) Було нас тринадцятеро. П'ятеро вмерло від скарлатини, одно від кору, од черевного тифу, од ускладнення грипу. Галька вмерла од дурних батьків, що рано видали її заміж і рано народила дитину Михайла, що, здається, загинув на війні, бо від самого початку не чути ні слуху, ні духу.¹¹³

Його сестра Поліна називає ще одного брата – Василька. І сам Довженко у «Зачарованій Десні» згадує: „Доглядали мене змалечку аж чотири няньки. Це були мої брати □ Лаврін, Сергій, Василько й Іван...“¹¹⁴

Вчився в сосницькій початковій, а потім у вищій початковій школі. Навчання хлопчиків давалося легко — він був відмінником. Виявляв нахил до малювання, влаштовував вистави, де велику роль відігравали пісні, танці, декламування. 1911 року він вступив до Глухівського учительського інституту, але не тому, що хотів стати вчителем, а тому, що мав право скласти туди іспити, та й стипендія там була 120 карбованців на рік. Протягом 1914 – 1917 рр., поки Олександр Петрович вчителював у Житомирі, викладаючи фізику, природознавство, географію, історію, гімнастику в 2-му Житомирському змішаному вищому початковому училищі, він мріяв про університет і Академію художеств: мав неабиякий хист і потяг до малювання.¹¹⁵ Довженко відразу став улюбленцем учнів. Багато уваги приділяв вивченню законів природи. Виховував у своїх учнів наполегливість у досягненні поставленої мети, силу волі і сам був взірцем дисципліни.¹¹⁶

4.2. Пошуки свого місця в житті

1917 рік змінив життя Олександра Довженка. Природно, що на талановитого хлопця заглядалися всі молоденькі вчительки. Одна з них була Варвара Семенівна Крилова - симпатична, енергійна, життєрадісна. Варвара скорила його своєю

¹¹³ Довженко, О. Сторінки щоденника (1941 - 1956). Київ : Видавництво гуманітарної літератури, 2004. стор. 173.

¹¹⁴ Тримбач, С. Ор. cit. стор. 23.

¹¹⁵ Ibid. стор. 29 – 34.

¹¹⁶ Семенчук, І. Ор. cit. стор. 21 – 22.

дбайливістю й теплою. Незабаром Олександр запропонував Варварі Семенівні стати його дружиною і, звичайно, дістав згоду. Вони побралися в 1917 році. У тому ж році перенісши важку й невдалу операцію, Олександр Петрович вирішує продовжити навчання. Довженко вступає вільнослухачем на економічне відділення інституту. Його зараховують учителем 7-го Київського вищого початкового училища. Водночас він – студент економічного факультету Київського комерційного інституту. Він теж вступив й до Академії художеств, але згодом залишив навчання в ній.¹¹⁷

1918 року Довженко очолював студентське виборне самоуправління. 15 листопада він організував загально-студентський мітинг протесту проти примусової мобілізації студентів до армії гетьмана Павла Скоропадського. Учасників демонстрації було розігнано, близько двадцяти вбито, багатьох поранено. Жоден з арештованих студентів не назвав імені організатора мітингу-протесту. З кінця 1919 року він служить у Житомирському губвійськоматі, а потім викладає у школі при штабі 44-ї стрілецької дивізії. На початку 1920 року Довженко вступив до партії боротьбистів.¹¹⁸ Того ж року був заарештований більшовиками і йому загрожував концентраційний табір. Його порятувало членство у партії боротьбистів. Коли партія боротьбистів влилася в КП(Б)У, тоді й він став її членом.¹¹⁹ У червні 1920 року Довженка призначають секретарем Київського губернського відділу народної освіти. Він чітко виконував свої обов'язки, а особливо захоплювався карикатурою. Довженко теж був і комісар Українського державного драматичного театру імені Тараса Шевченка.¹²⁰

4.3. За межею

До середини 1921 року Довженко працював у Києві, у губернському відділі народної освіти. У липні його зараховано на посаду завідувача загального відділу Повноважного представництва УРСР у Польщі, а у жовтні він виїхав до Варшави. Протягом 1921 року ситуація в Україні була складною. Селяни були незадоволені більшовицьким режимом. Український уряд у Варшаві вирішив вести армію в Україну, щоб об'єднати партизанський рух в єдину протиборчу систему. Довженко потрапив у

¹¹⁷ Ibid. стор. 22 – 25.

¹¹⁸ Ibid. стор. 26 – 28.

¹¹⁹ Тримбач, С. Ор. cit. стор. 44 – 45.

¹²⁰ Семенчук, І. Ор. cit. стор. 28 – 29.

Варшаву завдяки своїм друзям-боротьбистам, а можливо, і тому, що він був колишнім петлюрівцем і міг викликати довіру в українців, які отаборилися там. З інтернованих солдатів УНР було сформовано Українську повстанську армію, тому, що вони могли стати важливим джерелом інформації. Ця армія під проводом генерала Тютюнника розпочала Другий зимовий похід.¹²¹

1922 року Довженко переходить до Берліна. Одержавши стипендію в розмірі сорока доларів на місяць, він вступив до художнього приватного училища з метою перейти восени до Академії мистецтв в Берліні. У художньому приватному училищі Довженко навчався в професора В. Єккеля. Його великі настінні фрески, в яких домінував мотив гармонії людини й природи, справили сильне враження на Довженка.¹²² 12 червня 1923 року у заяві на ім'я народного комісара освіти Української РСР Володимира Петровича Затонського Довженко пише: *„Я хочу підготуватися до серйозного малярства, зокрема до розписування стін у клубах, сільбудинках, залах для зібрань, дитячих будинках. Певно, що рано чи пізно я цього досягну.“*. Він мав намір вступити до Берлінської академії мистецтв, але все частіше сумував за рідним краєм. У липні він повертається до Харкова.¹²³

4.4. Повернення

У Харкові Довженко працював художником-ілюстратором у редакції газети «Вісті ВУЦВК» під псевдонімом Сашко. 24 серпня 1923 року з'являються карикатури, малюнки-жарти, автошаржі... Серед них «Лицарі на роздоріжжі», «Уряд Штреземана», «Святе мистецтво», «Думки американського дяді», «Вічні мандрівники», «Крокодилячі сльози», «Останні часи»... Довженко створив близько чотирьохсот портретів, карикатур, дружніх шаржів та ілюстрацій. Кожен його малюнок відзначається внутрішньою динамічністю, народнопісенною символікою і могутнім емоційним запалом. Він продовжує плідну й насичену роботу художника, але все більше й більше придивляється до кіномистецтва.¹²⁴

¹²¹ Тримбач, С. *Op. cit.* стор. 53 – 55.

¹²² *Ibid.* стор. 57 – 60.

¹²³ Семенчук, І. *Op. cit.* стор. 39 – 40.

¹²⁴ *Ibid.* стор. 41 – 42.

У цей час він тісно спілкується з впливовим на той час і орієнтованим на кіно літературним об'єднанням «Гарт», що було створене у січні 1923 року. «Гарт» очолював Василь Еллан-Блакитний, а до його складу також входили Микола Хвильовий, Володимир Сосюра, Павло Тичина, Іван Кириленко, Дмитро Бузько та ряд інших письменників. Довженко був членом «Гарту» як книжковий ілюстратор. Після розпаду «Гарту» Довженко стає одним з засновників ВАПЛІТЕ (Вільна Академія пролетарської літератури). В основу своєї мистецької праці ВАПЛІТЕ кладе марксистський світогляд і програмові постулати Комуністичної партії та має на меті об'єднати пролетарських письменників України незалежно від мови, що нею вони пишуть свої твори. Згодом через ВАПЛІТЕ Довженко зближується з ВУФКУ (Всеукраїнське фотокіноуправління). Одне з перших організаційних засідань ВАПЛІТЕ відбулося у приміщенні ВУФКУ.¹²⁵

1925 року Довженко написав сценарій для дітей, який показав Юрію Яновському. Йому сценарій не сподобався. Але, коли з Москви приїхала комісія журила керівників ВУФКУ за відсутність кінофільмів для дітей, Яновський згадав про Довженків сценарій. 1926 року запропонували кінорежисеру Фавсту Лопатинському ставити фільм.¹²⁶

4.5. Перші кроки в кіно

На Одеській кінофабриці Довженко працює режисером. Його перша спроба в жанрі кінокомедії був сценарій «Вася-реформатор». Коли розпочали зйомки Фавст Лопатинський на деякий час пішов з кінофабрики. Тому зйомки кінокомедії раптово припинилися. Загрожували неминучі збитки. Жоден з режисерів не погоджувався завершити «Васю-реформатора». Німець Рона поставив категоричну умову, що він буде і режисером, і оператором кінокомедії. Репетиції на натурі показали, що німецький режисер нікудишній. Цю марну роботу спостерігав й Довженко. Врешті втрутився в зйомку, що розсердило Рону. Коли Довженко знову втрутився, Рона сховав апарат в скриньку. І все ж за тиждень «Васю-реформатора» дозняли.¹²⁷

¹²⁵ Тримбач, С. Оп. cit. стор. 95 – 100.

¹²⁶ Семенчук, І. Оп. cit. стор. 42 – 43.

¹²⁷ Ibid. стор. 46 – 47.

У 1926 закінчив сценарій до комедійного фільму «Перукар Жан Ковбасюк» (пізніше отримав назву «Ягідка кохання»), і в тому ж році фільм вийшов на екрани. «Ягідка кохання» □ трюкова ексцентрична комедія про пригоди перукаря, який не бажає виплачувати аліменти. У цьому сценарії розвивається оригінальний хист Довженка. Директор Одеської кінофабрики суворо поставився до творчого експерименту Довженка-режисера. Він сказав, що Довженко не вміє писати сценарій і його треба було б вигнати з кіно. Після цього Довженко погодився знімати «Сумку дипкур'єра». Довженко виступив в ролі режисера і актора. Після перегляду цієї стрічки багато хто зрозумів, що українське кіно набуло в особі Олександра Довженка справжнього майстра. І хоч у фільмі були певні недоліки, глядачі сприйняли його прихильно.¹²⁸

4.6. «Звенигора»

У 1927 році Довженко починає зйомки фільму за сценарієм М. Йогансена і Ю.Тютюнника «Звенигора», але майже в повному обсязі переробляє сценарій згодом чого *«автори демонстративно зняли свої імена»*. Цим фільмом про вічну мрію українського народу про волю і щастя він закладає фундамент нового напрямку в кіномистецтві □ українського поетичного кіно. У своїй творчості він буде послідовно розвивати цей напрям, який стане в українському кіномистецтві, поезією людських доль. З первісного варіанту «Звенигори» Довженко використав тільки фольклорний матеріал. Його захопив прадавній міф про гору, яка таїть в собі незліченні багатства. У «Звенигори» започатковується Довженкова міфологія, яка викристалізуватиметься у «Землі», «Повісті полум'яних літ» і «Зачарованій Десні». Скарб в цій кінопоемі символізує щастя, яке дід □ алегоричний образ народу, шукає все життя. Але, різні вороги перепиняють рух до цього щастя - скарбом намагаються заволодіти скіфи, татари, варяги, білогвардійці... Уже перші кадри справили незабутнє враження на глядачів. Перед ними на екрані пропливають сповнені таємниць зелені гори, дрімучі ліси. У кульмінаційній сцені двобою гайдамаків з ляхами трагізм межує з комізмом (наприклад, «загибель» і «воскресіння» діда), що характерне для українських народних казок. Казкові мотиви помітні і в наступних частинах-піснях.¹²⁹

¹²⁸ Ibid. стор. 48 – 54.

¹²⁹ Ibid. стор. 56 – 60.

Довженкова кінопоема від кадру до кадру все випукліше постає як певна історична панорама України: скіфи і варяги, війни українських козаків з польською шляхтою, світова війна 1914–1918 рр., більшовицький рух і протистоячий йому рух гайдамаків-націоналістів... Онуки діда – Павло і Тиміш, протиставлені один одному. Безвольний і лінивий мрійник Павло потрапляє в табір контрреволюції; Тиміш же стає революціонером. Сам дід не впорається з завданням, що його доручає молодший онук – підірвати більшовицький потяг. Його підбирають молоді пасажири і він погоджується їхати з ними у непевне світле майбутнє.¹³⁰

1928 року відбуваються зміни і в його особистому житті. Уродливиця, струнка, з довгими чорними косами, богиня двадцяти шести років привернула увагу Довженка. Це була Юлія Іполитівна Солнцева. Особа неординарна, актриса, жінка із снів. Народилася в сім'ї інженера Іполита Пересветова, на Кубані. Її батько загинув під час аварії на цукровому заводі, а невдовзі померла й мати в Петербурзі. По закінченні філармонії Солнцеву запросили на постійну роботу в студію Камерного театру, де побачив її відомий кінорежисер Яков Протазанов і запросив у фільм. То була екранізація повісті Алексея Толстого «Аеліта».¹³¹ В Одесу Солнцева прибула на початку 1928 року і там вперше переглянула Довженкову «Звенигору». Вона була у захопленні від кінопоєми. Після перегляду актриса сказала, що *„людина, яка поставила такий фільм – геніальна“*. За кілька днів познайомилася з Довженком. Не бажаючи бути тягарем і розуміючи, що в його житті з'явилося інше кохання, Варвара Крилова сама відпустила Олександра Петровича, якого кохала безмежно. Варвару не полишали думки про те, що буде заважати чоловікові. А коли жінка зрозуміла, що Довженко серйозно закохався, то сама пішла від нього, залишивши прощального листа.¹³²

Варвара виїхала до села Демидів у Київській області і там працювала вчителькою до самої смерті 1959 року. Вона народила сина – Валерія Чазова, котрий робив натяки на те, ніби є сином Довженка.¹³³ 1929 року Довженко і Солнцева одружилися. У Радянському торгпредставі в Празі відбувся перегляд уривків фільму «Звенигора». Ці фрагменти справили велике враження на працівників преси. Бюлетень

¹³⁰ Ibid. стор. 60 – 66.

¹³¹ Тримбач, С. Оп. cit. стор. 162 – 168.

¹³² Семенчук, І. Оп. cit. стор. 67 – 69.

¹³³ Тримбач, С. Оп. cit. стор. 136.

ВУФКУ «Кіноповісті» повідомив, що Довженко розпочав роботу над новою картиною «Арсенал».¹³⁴

4.7. Арсенал революції

У 1928 починає роботу над сценарієм фільму «Арсенал». Початкова назва твору була «Січневе повстання в Києві в 1918 році». Виступаючи на громадському перегляді своєї нової кінострічки 1929 року Довженко сказав: *„Свою назву «Арсенал» я вважаю не тільки за назву конкретного Арсеналу, а в більш широкому розумінні: арсенал сили, арсенал волі й прагнень до перемоги. Арсенал у Києві є лише епізод і наслідок величезної суми попередніх подій, й тому я вважаю за свій обов'язок розгорнути соціальне полотно попередніх подій для того, щоб та велика кількість сцен, поданих в «Арсеналі», найбільше переконувала...»*¹³⁵

В ідейно-композиційному плані «Арсенал» можна назвати продовженням «Звенигори». За словами італійського кінокритика Р. Манетті найбільше новаторство «Арсеналу» полягає в мужності Довженка. Він побудував фільм на сповнених поезією образах, побачених у момент найвищої напруги. Довженків кінотеатр з неповторною силою розкрив героїчну велич арсенальців. «Арсенал» має форму епосу, складається із семи частини. Сюжет відсутній □ це своєрідна художня хроніка січневого повстання 1918 року київських робітників-арсенальців проти петлюрівців і гайдамаків. Уже з цієї роботи в його творчості набувають чітких рис характери його героїв і це далеко не тільки революційний пафос, це і людські трагедії, переживання, перемоги і поразки. Увесь фільм кінознавці назвали дивом монтажу. Джей Лейда сказав, що неповторну архітектуру Довженкової кінопоєми зумовлюють не конфлікти між персонажами, а потік ідей і почуттів.¹³⁶

Стрімкий розвиток подій, різьоча контрастність, ідейно-композиційне навантаження психологічної деталі, музична форма твору, блискучий монтаж статичних кадрів, незвичайна метафоричність, урочистість і простота □ все це характеризує поетику Довженка. Починаючи із «Звенигори», кожний наступний твір Довженка □ це його неповторна автобіографія. Георгій Стоянов-Бігор сказав, що

¹³⁴ Семенчук, І. Оп. cit. стор. 71.

¹³⁵ Ibid. стор. 73 – 74.

¹³⁶ Ibid. стор. 77 – 85.

Довженко перебуває не за кадром, а скрізь, повсюдно. Він не ховається за своїх героїв, а "присутній" в них. У нього на першому місці правда життя, документальна достовірність. Автор «Арсеналу» сказав: *„Я ніколи не залишаюсь байдужим до фактів. Ми повинні сильно любити і ненавидіти, інакше наші твори будуть сухими, догматичними.“*¹³⁷

4.8. «Земля»

1930 року вперше опубліковано сценарій-лібретто «Землі» в київському альманасі «Авангард». Це один з найвизначніших творів світового кіномистецтва. «Земля» сповнена надзвичайного драматизму і чарівності. У центрі фільму Довженкова тріада: Земля □ Людина □ Природа. Цей твір захоплює красою людської праці, щедрістю почуттів трудівників і своїм життєстверджуючим пафосом. Перший план, в якому Довженко фіксує природу, виражає вічність і нескінченність життя.¹³⁸

На другому плані □ людина. В Довженковій композиції обличчя людини становить єдине ціле. «Земля» "розповідає" про українське село часів «розкуркулення», про трагедію тракториста Василя, який гине від рук свого односельця «куркуля» Хоми. Через призму Василевих почуттів пропускається вічно мінлива природа. Сцена похорону Василя виписана хвилююче. Прощання з ним перетворилося на демонстрацію відданості селян тим ідеалам, за які він боровся. Це центральний епізод у творі. Довженко сказав, що образ Василя □ це втілення людської чистоти і душевного благородства. Він герой, що виражає народну суть.¹³⁹

На засіданні комісії правління ВУФКУ 26 лютого 1930 року було прийнято ухвалу про те, що «Земля» *„як формою, так і змістом є цінний вклад у загальні здобутки не тільки української, а й радянської кінематографії в цілому, так і кінематографії світової“*. Критика в переважній більшості відзначила, що «Земля» не має рівних по силі попередників. Лондонська преса писала, що «Земля» один з найбільш хвилюючих радянських фільмів, а Довженко дин з найбільш ушлавлених кіномитців світу. У 1958 році на Всесвітній виставці в Брюсселі, цей фільм в числі дванадцяти інших картин, був визнаний кращим фільмом всіх часів і народів. Жорж

¹³⁷ Ibid. стор. 86 – 90.

¹³⁸ Ibid. стор. 92 – 97.

¹³⁹ Ibid. стор. 97 – 100.

Садуль¹⁴⁰ сказав, що цей твір зробив великий вплив на молодих кінематографістів Франції і Англії.¹⁴¹

4.9. Нові утопії

У червні 1930 року Довженко, Солнцева й Демуцький виїждять за кордон. Упродовж чотирьох з половиною місяців вони побували в Чехословаччині, Німеччині, Англії і Франції. Головною метою було ознайомлення з можливостями звукового кіно. За рік до того Довженко уже виїздив до Західної Європи. Він не тільки знайомиться із новою технікою, а й показує свої фільми. У Німеччині Довженко планував озвучити свій фільм «Земля». Фільм пропонувався для прокату в Німеччині, котра вже звикала до звукового кіно. Картину показали берлінській цензурній комісії, яка дозволила публічну демонстрацію. 17 липня 1930 року в «Марморхаузі» на Курфюрстендамм відбулася німецька прем'єра для обмеженої у такий спосіб аудиторії. Тоді ще не дуже уявляли собі цінність кіно та оригінальних кіновідбитків. Негатив «Землі» продали до Німеччини, а в СРСР залишився лише проміжний позитив.¹⁴²

У 1932 р. Довженко знімає свій перший звуковий фільм «Іван». Над сценарієм Довженко працював 12 днів і практично відразу, без підготовчого періоду, розпочав зйомки. Фільм оповідає історію становлення нової людини - від простого селянина до комуніста, провідного будівельника Дніпрогесу.¹⁴³ «Іван» викликав дискусії в пресі. В Україні «Івана» зустріли неприємно. Після жорсткої критики фільму Олександр Довженко письмово звертається за допомогою до Йосипа Сталіна, і той його підтримує □ режисер переїжджає до Москви і влаштовується за фахом на «Мосфільм».¹⁴⁴ «Іван» став своєрідною школою □ по ньому вчать кінематографісти світу. На Другому

¹⁴⁰ Жорж Садуль (4 лютого 1904 - 13 жовтня 1967) — французький історик кіно і критик. Починав як сюрреаліст. У 1932 році вступив в Французьку комуністичну партію. Співробітник підпільної газети «Летр франсез» (1939–1945), «Юманіте». (Жорж Садуль. // Вікіпедія: вільна енциклопедія. Режим доступу:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%BE%D1%80%D0%B6_%D0%A1%D0%B0%D0%B4%D1%83%D0%BB%D1%8C (19.9.2016.))

¹⁴¹ Семенчук, І. Ор. cit. стор. 102 – 104.

¹⁴² Тримбач, С. Ор. cit. стор. 293 – 295.

¹⁴³ Ibid. стор. 302 – 304.

¹⁴⁴ Ibid. стор. 305 – 317.

Міжнародному кінофестивалі у Венеції відбувся перегляд фрагментів фільму. Італійська преса порівнює композиційну організацію з майстерністю великих скульптурних творів.¹⁴⁵

Після «Івана» Довженко починає роботу над сценарієм до фільму про Далекий Схід. У 1934 сценарій до фільму «Аероград» був затверджений і запущений у виробництво. Зйомки фільму проходять на Далекому Сході, а потім в павільйонах Москви. Завдання фільму – розповісти про боротьбу радянських людей з ворогами соціалізму на дальніх кордонах країни. У цій боротьбі перемагає "нова" людина і нові ідеї. У листопаді 1935 року звукова кінопоема «Аероград» вийшла на екрани, а у грудні почалася демонстрація в нью-йоркських кінотеатрах. 27 лютого 1935 року на засіданні президії Центрального Виконавчого Комітету СРСР Довженко одержує орден Леніна.¹⁴⁶

4.10. «Щорс»

Великою подією у творчості Олександра Довженка став фільм «Щорс» – про героя громадянської війни Миколу Олександровича Щорса, а водночас і про український народ, який піднявся на боротьбу за своє визволення від внутрішніх і зовнішніх ворогів. Замість короткого сценарію Довженко пише кіноповість. Він вивчає історико-революційні архівні матеріали, його цікавлять факти. Кіноповіді Довженка відзначаються романтичною окриленістю і філософською заглибленістю. Фільм не арифметична сума кадрів, а їх логічна ув'язка. Одинадцять місяців Довженко писав кіноповість, а дванадцять знімав фільм. Про свій фільм Довженко сказав:¹⁴⁷ *„Щорсу» я віддав весь свій життєвий досвід. Всі знання, набуті за дванадцять років роботи, знайшли в цьому фільмі своє повне відображення. Я робив його з любов'ю і великим напруженням всіх своїх сил, як пам'ятник народу, як знак своєї любові і глибокої поваги до героя великого українського Жовтня. Я робив його з таким почуттям, начебто моя*

¹⁴⁵ Семенчук, І. Оп. cit. стор. 112 – 113.

¹⁴⁶ Ibid. стор. 117 – 119.

¹⁴⁷ Ibid. стор. 127 – 128.

*творчість здійснювалась не в мізерному целулоїді, а в камені чи в металі, начебто йому судилося жити в століттях.*¹⁴⁸

Герої «Щорсу» не «класові категорії», а індивідуальні типові характери. Миколу Щорса характеризує незвичайна простота, висока дисципліна і такт і залізна витримка. Він двадцятидвохлітній юнак середнього росту, з русою акуратною борідкою. Галерею народних типів доповнюють яскраво індивідуалізовані образи Прокопенка, Ткачихи, Лободи...¹⁴⁹

У січні 1939 року Довженко завершив роботу над «Щорсом». Митці визнали, що Довженко універсальний художник. Друг Миколи Щорса сказав Довженку, що він вражений добросовісністю і точністю, з якою Довженко все це відтворив. 23 листопада 1939 року Довженку присвоєно звання заслуженого діяча мистецтв УРСР. Через рік Довженка призначено художнім керівником Київської кіностудії. 1941 року «Щорс» був відзначений Державною премією СРСР першого ступеня. У вересні 1939 року визволена Західна Україна та Західна Білорусія. Довженко хотів бачити все на власні очі, хотів усе зняти, саме тому терміново виїхав на Захід України із знімальною групою. На документальних матеріалах Довженко створює фільм «Визволення», який вийшов на екрани у липні 1940 року. У травні 1941 року Довженко здійснює свою давню мрію - за однойменною повістю Миколи Гоголя він почав підготовку до постановки фільму «Тарас Бульба». Але цій задумці не судилося здійснитися – почалася Велика Вітчизняна війна.¹⁵⁰

23 червня 1941 року у пресі надруковано статтю О. Довженка «До зброї», а 28 червня виступає по Українському радіо, закликаючи співвітчизників до зброї, до боротьби з гітлерівським фашизмом. Довженка і Солнцева евакуюють до Уфи разом з іншими видатними діячами літератури. Наприкінці жовтня Довженко переїжджає до Ашхабада і незважаючи на загострення хвороби серця, рветься на фронт, щоб побачити все на власні очі. 1942 року перебуває на Південно-Західному фронті як військовий кореспондент. Для наближення перемоги Олександр Петрович використовує всі свої

¹⁴⁸ Довженко, О. Твори в трьох томах: том перший. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1958. стор. 26.

¹⁴⁹ Ibid. стор. 129 – 130.

¹⁵⁰ Ibid. стор. 133 – 135.

таланти: він виступає в радіоефірі, виголошує промови... Збирає факти для написання сценарію про війну. На той час були написані «Ніч перед боєм» та «Відступник».¹⁵¹

4.11. «Україна в огні»

31 березня 1942 року Довженко написав статтю під назвою «Україна в огні». Твір завершується словами: *„За все вистраждане і завойоване дідами й прадідами нашими, за все побудоване нашими благородними, чесними руками - вогонь, рідні мої, вогонь! Ненавидьте гітлерівське рабство, як смерть!“* Цей ідейно-художній лейтмотив характерний і для однойменної кіноповісті. Над цим твором Довженко наполегливо працює, плануючи якнайшвидше опублікувати його і приступити до його екранізації. На жаль, йому не пощастило бачити твір опублікованим. Кіноповість не вподобалася Сталіну і він її заборонив для друку і для постановки. Довженка привезли до Сталіна на суворий суд з приводу невдалих помилкових фраз в «Україні в огні». Він був впевнений, що його звинувачуватимуть в націоналізмі.¹⁵²

28 листопада 1943 року Довженко записав: *„Заборона «України в огні» сильно пригнобила мене. Ходжу засмучений і місця собі не знаходжу. І все ж таки думаю: хай вона забороняється. Бог із ними, вона все одно написана. Промову виголошено. Я знаю добре, наскільки похитнеться добре до мене ставлення зверху. Може, я ще й поплачуся якось за це. Але я вірю, що, не дивлячись ні на що, не дивлячись на громадянську смерть, «Україна в огні» прочитана, і буде на Україні через оце саме якось недозагублено не одну сотню людей. Я вірю в це, і ніщо не зіб'є мене з цієї віри.“*¹⁵³

Сталін скликав спеціальне засідання Політбюро ЦК ВКП(б) 31 січня 1944 року, щоб засудити Довженків сценарій «Україна в огні» за націоналізм, антирадянщину. Довженка було привезено в Кремль. З середини тридцятих років усім органам цензури було надіслано директиву не публікувати Довженкові твори без остаточного схвалення Сталіна. На засіданні Сталін сказав: *„У цій кіноповісті, м'яко кажучи, ревізується ленінізм, ревізується політика нашої партії з основних, корінних питань. Кіноповість Довженка, що містить дуже грубі помилки антиленінського характеру, □ це*

¹⁵¹ Ibid. стор. 137 – 146.

¹⁵² Ibid. стор. 170 – 174.

¹⁵³ Довженко, О. Зачарована Десна. Оповідання. Щоденник (1941-1956). Київ : Дніпро, 2001. стор. 282.

відвертий випад проти політики партії.¹⁵⁴ На засіданні над Довженком було учинено моральну розправу, позбавлено посад, а твір заборонено. Причина в тому, що Довженко намагався осмислити подвиг і страждання українського народу з позицій правди. «Україна в огні» вперше побачила світ 1990 року, а найповніша публікація з'явилася 1955 року.¹⁵⁵

Олександр Підсуха сказав: „«Україна в огні» □ чесна, неприхована правда про перший період війни. (...) Сповідуючи правду, Олександр Довженко виявив дивовижну на ті часи безкомпромісність □ перший у радянській літературі піддав сумніву непогрішність сталінського «генія», пригадавши йому довоєнні пророцтва, що так ганебно провалилися в перші ж години війни. (...) І, як Шевченко, сильно і беззастережно любив свій народ, Україну. Не знаю, хто ще після Тараса так близько узяв до серця долю народу в грізний для Батьківщини час, як Довженко.“¹⁵⁶

4.12. «Я народився і жив для добра і любові»

Незважаючи на заборону кіноповісті «Україна в огні», Довженко не припинив своєї письменницької діяльності. Восени 1945 року він завершує «Повість полум'яних літ». Цей твір йому не дозволили ні екранізувати, ні опублікувати. Уперше друком він з'явився у 1957 році вже після смерті автора. У 1960 році його дружина, кінорежисер Юлія Солнцева зняла фільм. У «Повісті полум'яних літ» вражає не тільки масштабність, гіперболізм і філософська глибина, а й відтворення найтонших порухів людського серця. Зарубіжна преса відзначала, що цей твір – епопея.¹⁵⁷

1945 року Довженко брав участь у створенні документального фільму «Країна рідна». Цей фільм присвячений 25-річчю Радянської влади у Вірменії. Довженко написав сценарій і змонтував фільм. Перед глядачем, кадр за кадром, відкривається Вірменія - вічна арена історичних потрясінь. Минуле героїчного і многостраждального

¹⁵⁴ Семенчук, І. Ор. cit. стор. 177 – 179.

¹⁵⁵ Незабутній, зачарований Довженків світ: інформаційний бібліографічний список для організаторів дитячого читання до 120-річчя від дня народження українського письменника та кінорежисера О. П. Довженка. // Міністерство культури України. Національна бібліотека України для дітей. Режим доступу: http://www.chl.kiev.ua/doc/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_1-%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82%D1%8C.pdf (27.9.2016.)

¹⁵⁶ Таранченко, О. М. Олександр Довженко: вибране. Київ : Видавництво «Школа», 2008. стор. 306 – 307.

¹⁵⁷ Семенчук, І. Ор. cit. стор. 187 – 188.

народу переплітається з Великою Вітчизняною війною: у двобої з озвірілим фашизмом вірмени виборюють світову цивілізацію.¹⁵⁸

Ще напередодні Великої Вітчизняної війни Довженко розпочав роботу над сценарієм про талановитого радянського біолога і селекціонера Івана Мічуріна. 1944 року він повернувся до цього сценарію. Довелося двічі переписувати цей сценарій. Після наполегливих побажань Сталіна та інших кінокритиків Довженко почав поглиблювати і розширювати сценарій «Мічурін» («Життя в цвіту»). На основі кіноповісті Довженко написав і драму на чотири дії. Це перший кольоровий фільм Олександра Довженка. За створення фільму Довженко отримав Державну премію СРСР 1949 року. Лірична піднесеність стилю, незвичайна форма побудови і філософська заглибленість забезпечили і п'єсі великий успіх. Це останній твір, закінчений за життя автора. Проекти «Золоті ворота» та «Тарас Бульба» так і не будуть втілені.¹⁵⁹

У епопею «Золоті ворота» Довженко планував вмонтувати «Зачаровану Десну». Цей твір він назвав *„коротким нарисом автобіографічного кінооповідання“*. Ідеться про сувору правду життя знедолених хліборобів у царській Росії кінця 19-ого початку 20-ого століття, про дитячі радощі і народне лихо. Складається зі схожих на новели окремих спогадів про життя селянської родини, про народну мораль і мудрість. Через увесь твір проходить образ зачарованої Десни. Природа у творі живе, безперервно змінюється. Серед цієї природи живуть працюючі, мудрі і талановиті люди. Через світосприймання семирічного Сашка автор змальовує пластичні картини сінокосу, щедрого літа... Довженко створює цілу галерею типових народних характерів. Уособленням народної мудрості виступає прадід Тарас. Прабаба Марусина зовсім інший характер □ маленька, прудка, всевидюща. Сашків дід Семен умів цікаво розповідати казки. Для нього все живе, одухотворене. Батько Петро Семенович завжди готовий допомогти людям. Він дотепний. Мати Одарка Єрмолаївна любила саджати що-небудь у землю, щоб проізрастало. Серед них виділяється дядько Самійло. Він був великий косар, що сусіди звали його Самійло-косар або просто Косар. Сашко спостережливий, у нього буйна фантазія. У кожного Довженко знаходить свій талант.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Ibid. стор. 190 – 192.

¹⁵⁹ Ibid. стор. 193 – 195.

¹⁶⁰ Ibid. стор. 196 – 198.

Наприкінці червня 1951 року Довженко уклав договір з Сценарною студією Міністерства кінематографії СРСР на доопрацювання сценарію Володимира Гребнера «Відкриття Антарктиди». З середини серпня Довженко почав творчу подорож по південній Україні і Криму. Повернувшись в Москву наприкінці листопада він завершує роботу над сценарієм. Він написав цілком новий твір тому що в сценарію Гребнера обійдено найголовніше - народ. Довженко досяг єдності форми і змісту. 1952 року він бере участь у засіданні секретаріату Спілки письменників СРСР, де запропонував ввести в Літературному інституті в навчальний план курс «Основи кінодраматургії».¹⁶¹

1954 року Довженко брав участь у Другому Всесоюзному з'їзді радянських письменників. У середині 50-их років велися дискусії щодо кардинальної проблеми: вважати сценарій літературним жанром чи ні? Довженко сказав, що література - першооснова художнього фільму. Він закликав делегатів з'їзду ставитися до кіномистецтва як до наймогутнішого народного жанру. Він теж сказав, що нема кіномистецтва без сучасності, тобто, головний матеріал кінематографії - реальна дійсність. Поетика кіно в майбутньому докорінно змінить обличчя літератури. Художник повинен бути надмірно зворушеним, щоб глибоко схвилювати глядача. Такий був естетичний ідеал Довженка. Єдина мета життя Довженка - це створення фільму, який достойний великого радянського народу. Цьому підпорядковано все: талант, досвід, усі думки і навіть сни. Оскільки у «Поємі про море» Довженко безпосередньо бере участь, тоді фільм автобіографічний. Довженко одночасно і творець і герой. Завдяки «Поємі про море», Довженко став визначним тлумачем часів сталінізму, охоронцем величезної пустки, яка тривалий час ширилась, знищуючи коріння минулого і знецінюючи любов до ближнього. 24 березня 1956 року Довженко закінчив «Поєму про море», а 28-ого передав сценарій до сценарного відділу «Мосфільму». Задум Довженка здійснила його дружина Юлія Солнцева. Після смерті свого чоловіка екранізувала «Поєму про море».¹⁶²

25 листопада 1956 року помер Довженко у Москві. У останні роки свого життя він дуже тужив за Україною. У своєму «Щоденнику» він записав: *„Я вмру в Москві, так і не побачивши України! Перед смертю попрошу Сталіна, аби, перед тим, як спалити мене в крематорії, з грудей моїх вийняли серце і закопали його в рідну землю, у Києві, десь над Дніпром, на горі.“*

¹⁶¹ Ibid. стор. 200 – 204.

¹⁶² Ibid. стор. 207 – 222.

Довженко похований на Ново-Дівичому цвинтарі у Москві. Ховали за державний кошт, оскільки грошей на його рахунку в ощадбанку було аж 32 рублі. Траурна церемонія відбулася у Будинку літераторів. З України приїхала делегація на чолі з В. Минком, який привіз сніп жита, вузлик української землі та яблука. Уже на цвинтарі Козловський висипав ту землю в могилу, примовляючи: *"Земля, по якій твої ноги ходили, нині теплом тебе приймає."*¹⁶³

4.13. Вшанування пам'яті

Для вшанування пам'яті О.П. Довженка у 1960 році створено музей його імені, який розташований у селі Сосниця, Чернігівської області. Створення музею розпочалося ще в 1957-1959 рр. 29 грудня 1958 року було виділено кошти на відкриття філіалу музею при Сосницькому краєзнавчому музеї. У 1969 році він став філіалом Чернігівського історичного музею, а з 1992 року є самостійним музеєм обласного підпорядкування. У 1974 році усе відновлено в такому вигляді, як описано в „Зачарованій Десні”. До 90-літнього ювілею митця 1984 року М.О. Коленко, Я.Х. Жадан, Я.О. Янкова, М.В. Гайдук, В.В. Щур створили нову літературну експозицію музею. Була добудована робоча кімната для наукових співробітників. Музей складається з двох частин: Меморіальна садиба та Приміщення літературної експозиції.¹⁶⁴

На його честь у різних кутках країни названо вулиці, школи, кінотеатри, а також споруджено пам'ятники та встановлено меморіальні дошки. Його ім'я присвоєно Національній студії художніх фільмів у м. Києві, Чернігівській міській центральній бібліотеці для дітей, Сосницькій гімназії та Глухівському педагогічному університету. В пам'ять Довженка випущено поштові марки та введено в обіг Національним банком України ювілейну монету у 2 гривні. З нагоди 100-річчя з дня його народження ЮНЕСКО проголосило 1994 рік – роком Олександра Довженка, а в Україні Указом Президента створено державний кіноархів, що отримав назву «Національний центр

¹⁶³ Черкаська, Г. Олександр Довженко - красень із сумним обличчям пророка. // Режим доступу: <http://www.uamodna.com/articles/oleksandr-dovzhenko-krasenj-iz-sumnym-oblychchjam-proroka/> (28.9.2016.)

¹⁶⁴ Сосницький літературно-меморіальний музей Олександра Довженка. // Музеї Чернігівщини. Режим доступу: <http://museum.cult.gov.ua/sosnitskiy-literaturno-memorialniy-muzej-oleksandra-dovzhenka/> (28.9.2016.)

Олександра Довженка». З 1995 року присуджується Державна премія України імені Олександра Довженка, лауреатами якої стають режисери, актори і кінокритики. Рішенням вищої академічної ради загальнонаціональної програми «Людина року» у 1999 році Довженка визнано Людиною України ХХ століття. З 2004 року в Сосниці проводиться Всеукраїнський молодіжний кінофестиваль «На хвилях зачарованої Десни».¹⁶⁵

¹⁶⁵ Незабутній, зачарований Довженків світ: інформаційний бібліографічний список для організаторів дитячого читання до 120-річчя від дня народження українського письменника та кінорежисера О. П. Довженка. // Міністерство культури України. Національна бібліотека України для дітей. Режим доступу: http://www.chl.kiev.ua/doc/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_1-%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82%D1%8C.pdf (29.9.2016.)

5. Образ Т.Г. Шевченка у творчості О.П. Довженка

5.1. Ідея створення книги українського народу

Опус видатного українського митця першої половини ХХ ст. Олександра Довженка, характеризує зосередженість на одну ідею, яка згодом виросте у своєрідне кредо, в реалізації якого він працює до останнього подиху, незадоволений досягненням, а яка буде реалізуватися й після його смерті у творах, які він осмислив але не встиг здійснити. Ідеться про ідею створення книги українського народу. У щоденнику Довженка існують прямі згадки про цю книгу.¹⁶⁶ 1942 року Довженко написав: *„Треба написати про долю і характеристику народу, що протягом століть втрачав свою інтелектуальну верхівку, яка кидала його з різних причин і діяла на користь культури польської, руської, залишаючи свій народ темним і немічним на фоні передової культури. Слід написати про відсутність вірності, легку асиміляцію і безбатьківщину.“*¹⁶⁷

1945 року написав наступне: *„Я хотів би вмерти після того, як напишу одну книжку про український народ. Коли я оглядаю межі цієї книги, сусідні, так би мовити, її держави, я бачу Дон Кіхота, Кола Брюньона, Тіла Уленшпігеля, Муллу Насреддіна, Швейка. Я думаю про се вже років п'ять, шукаючи форми. І часом вже здається мені, що я знаходжу форму. Я хочу так її написати, щоб вона стала настільною книгою і приносила утіху, відпочинок, добру пораду і розуміння життя.“*¹⁶⁸

Ці записи важливі не тільки для розуміння Довженка, а й його творів загалом. У першому з цих записів викладається проблема прокляття України, яке в українську літературу входить у добу романтизму. Інтерпретація цієї проблеми свою кульмінацію досягла у поезії Шевченка, у першому авторському міфі України. Другий запис „дає ключ“ до інтерпретації особистого авторського міфу Довженка як символічної історії нової радянської України, яка є знаменником нескінченної низки аналогічних ситуацій.

¹⁶⁶ Олександр Довженко и његов мит Украјине. // Фокусна Перспектива украјинске књижевности / Људмила Поповућ. Београд : Филолошки факултет, 2007. стор. 199.

¹⁶⁷ Довженко, О. Україна в огні: щоденник, кіноповість, оповідання. Харків : Бібліотека Великої Вітчизняної, 2010. // Електронна бібліотека "Культура України". Режим доступу: <http://elib.nplu.org/view.html?&id=2975> (1.9.2016.)

¹⁶⁸ Ibid.

Аналіз функції романтичних символів Довженка і характеру його алегоричного оповідання починається з усіх його творів: «Звенигора», «Арсенал», «Земля», «Аероград», «Щорс», «Ягідка кохання», «Іван», «Україна в огні», «Антарктида», «Прощай, Америко!», «Мічурін», «Поема про море», «Зачарована Десна», «Життя в цвіту», «Нащадки запорожців» і «Щоденник».¹⁶⁹

5.2. Розшифрування символів у творчості Довженка

Символічне значення конкретного елемента твору відкривається через частоту його використання. Використання символу зганьбленої дівчини, після поезії Шевченка можна інтерпретуватися як прототип пригнобленої України, а теж і як символ несправедливості соціальної системи, яка протистоїть ідеальному утопічному суспільству. Довженко найбільше використовує символ зганьбленої дівчини у творах «Україна в огні» й «Поема про море». Ці твори мають важливе значення з точки зору розшифрування природи його двоїстого коду. Образ Катерини з «Поемі про море» повторює образ Катерини - першого в низці символів пригнобленої України в опусі Шевченка. Дисгармонія людських відносин, неможливість примирення чоловічих і жіночих архетипів, на яких Шевченко побудував свій міф про прокляття людського існування, Довженко додає дисгармонію відносин між людиною і природою, яка поглиблює існуючий конфлікт та приводить до висновку про виключність гармонійного існування в цілому. Герої Довженка компенсують кризу морального прогресу руйнуванням, що поміщає його міф у футуристично-антиутопічний контекст. Наприклад, будівництво гідроелектростанції саме по собі як мотив розглядуваний поза контекстом Довженкового опусу можна інтерпретуватися як символ оновлювання землі і будівництва нового суспільства, але домінування цього мотиву у алегоричних творах «Іван» і «Поема про море» поміщають цей символ в ознаках екологічних і культурно-історичних катастроф, які відбувалися в Україні протягом цілого 20 століття. Жертвування порогів Дніпра¹⁷⁰ для того, щоб побудувати гідроелектростанції на

¹⁶⁹ Поповућ, Љ. *Op. cit.* стор. 200.

¹⁷⁰ Дніпрові пороги — виходи гранітів, гнейсів та інших корінних гірських порід Українського кристалічного щита в руслі Дніпра між сучасними містами Дніпро і Запоріжжя. Після побудови у 1932 році Дніпрогесу їх затоплено водами Дніпровського водосховища. (Дніпрові пороги. // Вікіпедія : вільна енциклопедія. Режим доступу:

Дніпрі; жертвування українського села для того, щоб побудувати штучне Каховське водосховище¹⁷¹ на Дніпрі – перетворять у символи руйнівної сили нового соціалістичного ладу, якій з собою приносить руйнування, алегорично передбачене повинню.¹⁷² Репліка пов'язана з піснею Шевченка «Причина» : „*Реве та стогне Дніпр широкий...¹⁷³*“, яку Довженко використовував у драмі «Нащадки запорожців» звучить як апокаліптичне передбачення, як загроза руйнівних сил природі й людству:¹⁷⁴ „*Годі ревти і стогнати! Простогнав двадцять мільйонів років — пора. Всьому свій час. Не буде вже ні шуму, ані реву. Все потоне: камні, верби і гаї. Все перетвориться в нашу силу!*“¹⁷⁵

Алегорія Довженка іде від окремого до загального, складена у авторський інтелектуальний колаж, який своїми структурними компонентами значно нагадує колаж Шевченкового міфу України.¹⁷⁶

<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%B8> (24.8.2016.)

¹⁷¹ Каховське водосховище — одне з шести великих водосховищ у каскаді на річці Дніпро, в Херсонській, Дніпропетровській і Запорізькій областях України. Заповнено у 1955–1958 роках. (Каховське водосховище. // Вікіпедія : вільна енциклопедія. Режим доступу:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5_%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%89%D0%B5 (24.8.2016.)

¹⁷² Попович, Л. Ор. cit. стор. 200.

¹⁷³ Шевченко, Т. Кобзар. Київ : Видавничий центр "Просвіта", 2008. стор. 15.

¹⁷⁴ Попович, Л. Ор. cit. стор. 201.

¹⁷⁵ Довженко, О. Потомки запорожців. // Українська література : електронна бібліотека - все для вивчення української літератури. Режим доступу: <http://www.ukrclassic.com.ua/katalog/d/dovzhenko-oleksandr/196-oleksandr-dovzhenko-potomki-zaporozhtsiv?showall=1> (24.8.2016.)

¹⁷⁶ Попович, Л. Ор. cit. стор. 202.

5.3. Образ України

У свідомості творця Вітчизна ідентифікується із «загубленим раєм», «Золотим Віком» свого минулого □ дитинством, юністю, періодом невинності й чистоти. Саме такими картинами ідеалізованої України наповнений роман Довженка «Зачарована Десна». Цей дуже поетичний твір, ідеалістичне зображення батьківщини, Довженко пише 1954□1955 рр., на кінці свого життя, сумний, тому що не може повернутися на Україну:¹⁷⁷ „Я сьогодні ранком полетів на Вкраїну. Обламалися крила, і я упав. У мене вельми заболіло в грудях. І я заплакав, упавши. Я спробував ще раз злетіти, я заспівав початок думи і од жалібного голосу свого знову заплакав. (14 січня 1946)¹⁷⁸“

За словами Людмили Попович, „очевидна паралель між Довженком та Шевченком може відвести нас у бік, накладаючи висновок про ідентичність обох міфів. Спираючись на Леві-Стросову концепцію міфу як відкритого ряду комбінацій обмеженого числа структурних наративних елементів (тем та мотивів), звернемо увагу на те, що деякі фрагменти інтелектуального колажу обох авторів співпадають (в чому яскраво виражений вплив Шевченка). В творчості митців домінує тема України як жертви жіночої статі, яка розкривається крізь призму спільних мотивів – обман, зрада, розлучення, материнська журба за втраченими дітьми, плач заблудлих нещасливців. Між тим, необхідно звернути увагу на спосіб структування та формування міфу. В Шевченка домінує висхідна траєкторія. – від золотої доби, через суспільні структури, де Україна представлена як маргінальна провінція Росії 19-того століття, до ідеальної спільноти, в якій стерті всі опозиції нижчих структурних рівнів – соціального, національного, релігійного. Отже, Шевченків міф України являє собою утопію, яку поет пропонує як власне рішення проблеми неприродності існування українського єства. З іншого боку, Довженко варіюючи ті ж самі структурні одиниці, пропонує нам, на перший погляд, візію втіленої ідеальної спільноти, але поглиблене читання, як і записи у Щоденнику, спрямовують на відчитання певної антиутопії, що надбудовує Шевченків міф, з тими ж самими структурними елементами, але протилежним вектором – від оманливого ідеального соціалістичного ладу до маргінального середовища в рамках суспільної структури (архетипи жінки-вдовиці та

¹⁷⁷ Попович, Л. Ор. cit. стор. 202 – 203.

¹⁷⁸ Довженко, О. Зачарована Десна. Оповідання. Щоденник (1941-1956). Київ : Дніпро, 2001. стор. 393.

чоловіка-вигнанця домінують у творчості Довженка) і повного знищення, алегорично відтвореного в апокаліптичних візіях потопу.¹⁷⁹

За словами Г. Грабовича,¹⁸⁰ „у Шевченковому міфі Україна зовсім не місце, територія чи країна, вона - стан буття, чи, якщо точніше, екзистенціальна категорія в теперішньому часі, а в майбутньому, після свого остаточного перетворення, - форма ідеального існування“¹⁸¹. У Довженковому антиміфі сучасна Україна теж "екзистенціальна категорія" або, якщо точніше, метафора неприродної екзистенції у "вільному й непереможному" Радянському Союзі, але її остаточне перетворення веде до повного знищення, заперечування самого існування.¹⁸²

Україна представлена в міфах обох авторів використанням космогонічного символу "хати" перетворюється у ідею гармонічного всесвіту:¹⁸³ „Здається, щезни вона, і спустіє земля, заросте бур'яном, споганіє, і світ стане чорний від голоду й злоби... Нема в ній челяді, немає гайдуків, прислужництва нема... Не змовлявся в ній ніхто й ніколи заволодівати світом чи поневолювати сусіда, не було в ній бучних бенкетів, ні великих урочистих зустрічей, не грали органи, ні оркестри в її тісних стінах і ніколи не засідали далеко-розумні дипломати...“¹⁸⁴

¹⁷⁹ Попович, Л. Антиутопічна модель України Олександра Довженка: спроба інтертекстуального міфологічного аналізу. // Проект «Растко» : електронна бібліотека українсько-сербських культурних зв'язків. Режим доступу: http://www.rastko.rs/rastko-ukr/umetnost/ljpopovic-dovzenko_2004_ua.html#_edn24 (28.10.2016.)

¹⁸⁰ Григорій Юлійович Грабович □ український і американський літературознавець, професор кафедри української літератури Українського наукового інституту Гарвардського університету, засновник і головний редактор часопису «Критика» (Київ). З травня 2012 р. - голова Наукового товариства Шевченка у США. Його дослідження стосуються історії української, польської, російської літератур та їхніх взаємовідносин. (Грабович Григорій Юлійович. // Вікіпедія: вільна енциклопедія. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B9_%D0%AE%D0%BB%D1%96%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (24.8.2016.))

¹⁸¹ Грабович, Г. Шевченко як міфотворець : семантика символів у творчості поета. Київ : Радянський письменник, 1991. стор. 67. Режим доступу: <http://padaread.com/?book=85672&pg=88> (24.8.2016.)

¹⁸² Попович, Л. Ор. cit. стор. 204 – 205.

¹⁸³ Ibid. стор. 205.

¹⁸⁴ Довженко, О. Хата. // Киевская городская библиотека. Режим доступу: <http://lib.misto.kiev.ua/UKR/BOOK/DOVZHENKO/hata.dhtml#top> (24.8.2016.)

5.4. Елементи карнавалізму

Період введення алегоричного оповідання в кінематографії співпадає з розвитком антиутопічного роману як літературного жанру. Довженко ніколи не показував наукову фантастику, а реальність. Не треба боятися майбутності, після цієї теперішності її не буде! Це ключ до інтерпретації відомого вислову Довженка із «Зачарованої Десни»:¹⁸⁵ *„Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє. Чому ж я мушу зневажати все минуле? Невже для того, щоб навчити онуків ненавидіти колись дороге й святе моє сучасне, що стане теж для них колись минулим у велику добу комунізму!“*¹⁸⁶

«Дороге» і «святе» сучасне з'являється у творах Довженка як багатопланова алегорія з елементами карнавалізму: переплетення абсурдних і реальних ситуацій (знищення природного середовища для поліпшення умов життя людини), просторово-часові обставини (одночасна присутність героїчного минулого, банального сучасного і апокаліптичного майбутнього у «Звенигорі» і «Поємі про море»), театралізація дії (оркестр, що виграє бравурні марші серед тайги, парад літаків, які списують загадкові написи в небі в «Аерограді») і моделювання кілька різних розв'язок однієї ситуації, результат якої потенційно передбачливий (самогубство Катерини і помста Зарудного за зганьблену честь його дочки у «Поємі про море»)¹⁸⁷.

У самому центрі карнавального середовища завжди індивідуум □ суб'єкт, який протиставляється колективному аморфному, безглуздому життю. Це зіткнення підсилюється згаданою опозицією очікуваного та реального, як в плані колективного розвитку, так і на рівні індивідуальної зрезигнованості. На тлі зворушливих символів нової епохи Довженків суб'єкт сумує за втраченою близькістю з природою, яка будить у ньому почуття внутрішнього дисбалансу і повнить його бажанням до гармонійної краси існування. Такий контраст між несправжнього щастя колективу і справжнього нещастя індивідуума □ основа для читання Довженкового міфу України як антиутопії. Серед старих символів переважають елементи міфологічного комплексу Шевченка. Якщо дисгармонія у міфі Шевченка, який вмотивований журбою за втраченою

¹⁸⁵ Попович, Л. Ор. cit. стор. 205.

¹⁸⁶ Довженко, О. Зачарована Десна. // Бібліотека Ява Лібре. Режим доступу: <http://javalibre.com.ua/java-book/book/2917430> (24.8.2016.)

¹⁸⁷ Попович, Л. Ор. cit. стор. 205-206.

гармонією людських відносин, може компенсуватися так, що маргінальні образи в структурному суспільстві спокутуватимуть колективний гріх предків, то прокляття в антиміфі Довженка остаточно, тому що вмотивоване знищенням природи, яка не може відновитися. На страшний людський вигук «Ударим!» якого Довженко багато використав у своїх творах як мотив знищення, природа відповість такою ж мірою:¹⁸⁸ „Обережно з землею! Земля мстить за зраду!“¹⁸⁹

За словами Людмили Попович, „Шевченкову утопію про ідеальну спільноту, „сім'ю велику, сім'ю вольну, нову” Довженко заміщає антиутопією, сповненою загальною деструкцією, втіленою в картині штучного моря, що заливає українські степи з їх скіфськими та козацькими могилами, церквами і селами (Поема про море). На поверхні нового моря, як Ноїв ковчег, пливе самотній корабель. Кого спасає цей ковчег? Хто продовжить людський рід? Відщепенці, що забули своє коріння та своє минуле, зрадники, що, за визначенням самого Довженка, зрадили свою пам'ять, перетворились у безлику колективну масу. „Вони прощаються один з одним, обіймаючись і задумливо дивлячись на море, на дні якого затонуло навіки їх дитинство. Чується гармонійний гудок морського пароплава і пісня. По радіо повідомляє про готування польоту на Місяць ракети-автомата і про польоти на інші планети.” Ціла картина викликає страх, провокує занепокоєність майбутнім людського існування. В вухах віддзвонює „Бажаю вам добра... Бажаю вам добра... Бажаю вам здоровувати і возвишатися.” Спроба заглянути в таке майбутнє веде до Чорнобиля, переводить алегорію в площину пророкування.“¹⁹⁰

¹⁸⁸ Ibid. стор. 206 – 207.

¹⁸⁹ Довженко, О. Поема про море. Київ : Радянський письменник, 1961.

¹⁹⁰ Попович, Л. Антиутопічна модель України Олександра Довженка: спроба інтертекстуального міфологічного аналізу. // Проект «Растко» : електронна бібліотека українсько-сербських культурних зв'язків. Режим доступу: http://www.rastko.rs/rastko-ukr/umetnost/ljpopovic-dovzenko_2004_ua.html#_edn24 (28.10.2016.)

5.5. Мотиви плачу й великої могили у творах Довженка

Цитати з поезії Шевченка присутні в більшості творів Довженка, особливо у його «Щоденнику», який повністю написаний у дусі «Щоденника» Шевченка (накопичення епітетів, звертання до Бога у внутрішньому діалозі, однакове риторичне питання). Герої Довженка переказують Шевченка у новому контексті.¹⁹¹ Наприклад, вислів Кравчини з «України в огні»: *„Я бачив сотні тисяч убитих моїх товаришів. Вони вкрили своїм сірим трупом безкрайні, безконечні шляхи од Кавказу і Волги до центру Європи. Вони падали в канави, в ями, на дорогу, розлітались в имаття, валялися в осінній гязі, як темні барельєфи героїв і великомучеників на царських вратах епохи. Золотих воротах епохи!“*¹⁹², продовжує цитату з Шевченкової поеми «Сон»:

*„О царю поганий,
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями;
Поставив столицю
На їх трупах катованих!“*¹⁹³

Довженко від Шевченка переймає й метафору запряженого в ярмо народу, яка проходить від «Звенигори» до «України в огні». Риторичне питання Шевченка:

*„І Господа зневажають,
Людей запрягають
В тяжкі ярма. Орють лихо,
Лихом засівають,
А що вродить? побачите,
Які будуть жніва!“*¹⁹⁴,

¹⁹¹ Попович, Л. Ор. cit. стор. 207.

¹⁹² Довженко, О. Україна в огні: щоденник, кіноповість, оповідання. Харків : Бібліотека Великої Вітчизняної, 2010. // Електронна бібліотека "Культура України". Режим доступу: <http://elib.nplu.org/view.html?&id=2975> (1.9.2016.)

¹⁹³ Шевченко, Т. Кобзар. Київ : Видавничий центр "Просвіта", 2008. стор. 111.

в новому контексті набуває пророчого звучання і віщує все те, що Довженко занотує в своєму щоденнику в записі від 6 листопада 1945 р.:¹⁹⁵ „...Велика Удовиця втратила сорок відсотків дітей своїх убитими, спаленими, покатованими, засланими в заслання, вигнаними в чужі землі на вічне блукання. А до війни, з початку Великої соціалістичної революції, вона втратила, крім мільйонів загиблих в боях і засланнях політичних, ще б мільйонів од голоду в урожайний 1932 рік... Таких утрат, замовчуваних через жахливу свою правду, не знав і не знає ні один народ у світі. І жодна людина ще не сказала мені про сей історичний жах з плачем чи бодай з сумом. Ні. Або мовчать, замовчують, або байдужі...“¹⁹⁶

Центральний мотив «України в огні» □ плач, що присутній в декілька записів у «Щоденнику» як основа картини війною захопленої України, Довженко переносить у свої творі через поезію Шевченка:¹⁹⁷

*„Тільки я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпутьях велелюдних,
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає □
Оглухли, не чують;
Кайданами міняються,
Правдою торгують.“¹⁹⁸*

Від Шевченка Довженко переймає й символ великої могили як скарбниці української історичної пам'яті, розкопуючи яку Україна звільниться від свого вікового прокляття. Шевченко написав свою містерію «Великий льох» у романтично-містичному ключі, зашифровуючи в ній свій міф про прокляття України, що спокутує гріхи своїх дітей і про ідеальне суспільство, яке можливе тільки після спокути й каяття своїх проступків. Розкопування великої могили, в якій похована свобода України переходить у контексті усіх його творів у заповіт нащадку. Довженкова «Звенигора» довгий час тлумачилася відірвано від контексту української культурної традиції та й

¹⁹⁴ Шевченко, Т. Ор. cit. стор. 144.

¹⁹⁵ Попович, Л. Ор. cit. стор. 208.

¹⁹⁶ Довженко, О. Сторінки щоденника. стор. 237 – 238.

¹⁹⁷ Попович, Л. Ор. cit. стор. 209.

¹⁹⁸ Шевченко, Т. Ор. cit. стор. 144.

поза контекстом українського культурного життя 20-их років ХХ століття. Уся українська культурна продукція 20-их років потребує специфічного прочитання. Після хвилі модернізму і авангардизму надходить період політичних утисків, що посилювали самоцензуру. Жах перед репресіями, починаючи з перших арештів, зумовлював двозначність мистецького виразу.¹⁹⁹

За словами С. Павличко²⁰⁰: *”Двозначністю характеризувався навіть панівний пролетарсько-комуністичний дискурс...Текст захоував підтекст, який не збігався з офіційно декларованими намірами автора чи авторів. У деяких випадках комуністичною риторикою замасковувалася спроба відстояти українськість, національність у «новій» літературі, в інших – свободу мистецтва взагалі.”*²⁰¹

Такий двозначний текст характеризує опус М. Хвильового, В. Підмогильного, М. Зерова, М. Рильського та інших. З багатьма з них Довженко познайомився під час свого харківського періоду творчості. Він був членом ВАПЛІТЕ, коли почалася відома літературна дискусія, яку спричинив Микола Хвильовий, керівник ВАПЛІТЕ, своїм гаслом «Геть від Москви» та «Євроазійський ренесанс!». Вплив Хвильового на Довженка не досліджений, хоча вони багато в чому схожі: обидва прагнули створити універсальний стиль, а неоромантичний лірико-поетичний вчинок Хвильового очевидно впливав на молодого Довженка.²⁰²

¹⁹⁹ Попович, Ї. Ор. cit. стор. 209 – 210.

²⁰⁰ Соломія Дмитрівна Павличко (15 грудня 1958, Львів — 31 грудня 1999, Київ) — письменниця, літературознавець, перекладач, публіцистка, автор праць з теорії літератури, історії фемінізму. Донька Дмитра Павличка. (Соломія Дмитрівна Павличко. // Вікіпедія : вільна енциклопедія. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%BE%D0%A1%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%8F_%D0%94%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0 (25.8.2016.))

²⁰¹ Павличко, С. Теорія літератури. 2-е видання. Київ : Видавництво Соломії Павличко "ОСНОВИ", 2002. стор. 179-180. Режим доступу: http://educrimea.org/lib/books/Pavluchko_Solomija_Teorija_literatyr.pdf (25.8.2016.)

²⁰² Ibid. стор. 210.

5.6. Неправильність тлумачення мотивів Довженка

У фільмі «Арсенал» Довженко вводить сцену плювання в кадило перед портретом Шевченка, яку представники українського "народництва" пояснювали як антинаціоналізм і таким чином дали помилковий ключ до розшифрування цього символу. Звинуватити Довженка, що він руйнує національні святині могло прийти на думку тільки тим, кому не досить відомий ні його опус, ні його особистість.²⁰³ 13 квітня 1942 року Довженко у своєму «Щоденнику» пише: *„Єдина країна в світі, де не викладалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалася чимось забороненим, ворожим і контрреволюційним, - це Україна. Другої такої країни на земній кулі нема... Ніхто не хотів вчитися на історичному факультеті. Посилали в примусовому плані. Професорів заарештовували майже щороку. І студенти знали, що таке історія, що історія – це паспорт на загибель.*“²⁰⁴

Як же тоді тлумачити плювання в кадило? Як модерністську і авангардну антитезу українському "народництву", що гальмувало подальший розвиток національної культури, як протест проти будь-якого культу? Двозначність як єдиний спосіб висловлювання прихованої ідеї відрізняє дискурс української культури періоду створення «Звенигори». Як же тоді можливо однобічне тлумачення цього твору на радість соціалістичній критиці? Хіба могла всіх ввести в оману нереальна тріумфальність зображеного будівництва нової соціалістичної держави, яка на фоні українських пейзажів створює враження апокаліптичної візії Молоха²⁰⁵, який пожирає своїх дітей? Необхідно звернути увагу на те, що традиційним сільським картинам протиставляється не відновлене село, а місто, яке в українській і руській культурах на початку минулого століття пов'язувалося з символом апокаліптичного.²⁰⁶

²⁰³ Попович, Ль. Ор. cit. стор. 211.

²⁰⁴ Довженко, О. Україна в огні: щоденник, кіноповість, оповідання. Харків : Бібліотека Великої Вітчизняної, 2010. // Електронна бібліотека "Культура України". Режим доступу: <http://elib.nplu.org/view.html?id=2975> (1.9.2016.)

²⁰⁵ Молох або Молех - шановане в Ханаані, Палестині, Фінікії та Карфагені божество природи й сонця, в жертву якому спалювали живцем людей, особливо дітей. (Молох (міфологія). // Вікіпедія : вільна енциклопедія. Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%85_\(%D0%BC%D1%96%D1%84%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%85_(%D0%BC%D1%96%D1%84%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F)) (26.8.2016.))

²⁰⁶ Попович, Ль. Ор. cit. стор. 210 – 211.

У фольклорному джерелі наймолодший син-дурень завжди справжній герой, який нездатний лише до певного часу, але коли надходить час спокуси він завжди розкриває своє справжнє обличчя, захищаючи свій народ. Саме молодшому сину Павлові дід відкриває таємницю старої могили □ скарбниці культурно-історичної пам'яті народу. Але, могила нерозкопана, щасливе майбутнє України і її свобода не здійсненне, а Павло стріляє собі в голову, попередивши діда, що наближається антихрист. Наскільки ця сцена пророча може підтвердити кожен, кому відоме «розстріляне відродження» в Україні від 1927 до 1937 року, коли було знищено цвіт української культури – розстріляно приблизно шістдесят поетів, письменників, художників, режисерів. Багато митців не повернулися із заслання (як і Павло у «Звенигорі»), вони зазнали ту ж трагічну долю. Така ж доза пророчого властива й сцені дідової смерті в «Землі», який, вмираючи серед благополуччя, промовляє: „*Хочу їсти!*”. Ці слова перетворяться в передсмертний шепіт шести мільйонів змучених голодом українців урожайного 1932 року.²⁰⁷

5.7. Символ жінки

Тиміш як позитивний герой, потребує переоцінювання згідно з критеріями самого автора. Приголомшлива сцена вбивства коханої заради високих цілей революції є дуже проблематичною в контексті Довженкових архетипів. Образ розстріляної дівчини, як символ нереалізованої долі, що особливо наголошено в «Україні в огні», ототожнюється зі знищеними ілюзіями про долю України, яку обіцяли більшовики, щоб підкупити українську інтелігенцію. Архетип жінки-України Довженко у своєму міфі доповнює символом вдови й матері, яка втратила сина у війні. Саме цей архетип домінує у найбільшому, на жаль, нереалізованому творі Довженка «Україна в огні». Майже в експресіоністичній Стефаниковій манері ритмізованої прози Довженко висновує картини:²⁰⁸ „*Я бачу картину. Запрягшись у важкого плуга, Три вдови, зігнувшись від потуги над проклятою, политою кров'ю і потом землею, Три вдовиці, зіптивши зуби й витріщивши очі, тягнуть епоху, спотикаючись, в тваринячих шлеях,*

²⁰⁷ Ibid. стор. 211 – 212.

²⁰⁸ Ibid. стор. 212.

Три вдовиченьки – сестри мої, ластівки. Важко дишуть і проклинають світ. Увесь до одної людини. І я клянусь і плачу разом з ними. ²⁰⁹

У іншому уривку Довженко продовжує діалог з Шевченковою утопією «Сон», в якій поет описує своє видіння майбутнього України, як досконале суспільство, здійснене в позапросторно-позачасовому континуумі. Довженків сон починається ідентично:²¹⁰ *„Я видів сон. У полі жито золоте, скільки око гляне. І небо таке синє, таке барвисте, якого ніколи не буває в житті. А коли й буває, а коли й здається, то хіба в надзвичайні часи. А було небо і степ України. / А на передньому плані посеред жита стояли три молоді, прекрасні дівчини з серпами. Стояли, одягнені в ту одежу, в яку вже не одягаються. / І плакали. Мовчки. / Небо, жито, дівоча краса, сонце і пекучі сльози трьох не здійснених жінок. / Се був навіть не плач. Була невимовна мовчазна туга і сум. Не котилися сльози додола. Застигли в очах.* ²¹¹

5.8. Зображення минулого й майбутнього України

Людмила Попович каже, що *„Довженко не був би оригінальним мислителем, якби не доповнив міф України своїм баченням причини дисбалансу суспільства. Прокляття України він засновує на роз'єднаності українського люду, частина якого завжди перекидалася на зрадників своєї батьківщини. Мотиву зради Довженко присвячує особливу увагу. Зрада ідеалів, зрада коханих, зрада національних інтересів, зрада природи викликають у нього однакову відразу. Він не просто вбачає нахил до зради в своїх земляків, а знаходить причину такого морального звихнення в недостатньому знанні свого минулого.* ²¹² *„Їх не учили Батьківщині – їх учили класовій*

²⁰⁹ Довженко, О. Україна в огні: щоденник, кіноповість, оповідання. Харків : Бібліотека Великої Вітчизняної, 2010. // Електронна бібліотека "Культура України". Режим доступу: <http://elib.nplu.org/view.html?&id=2975> (1.9.2016.)

²¹⁰ Попович, Л. Ор. cit. стор. 212-213.

²¹¹ Довженко, О. Україна в огні: щоденник, кіноповість, оповідання. Харків : Бібліотека Великої Вітчизняної, 2010. // Електронна бібліотека "Культура України". Режим доступу: <http://elib.nplu.org/view.html?&id=2975> (1.9.2016.)

²¹² Попович, Л. Антиутопічна модель України Олександра Довженка: спроба інтертекстуального міфологічного аналізу. // Проект «Растко» : електронна бібліотека українсько-сербських культурних зв'язків. Режим доступу: http://www.rastko.rs/rastko-ukr/umetnost/ljpopovic-dovzenko_2004_ua.html#_edn24 (28.10.2016.)

*ворожнечі і боротьбі, їх не учили історії. Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців.*²¹³

В іншому місці Довженко пише: *„Де ж рождатися, де плодитися дезертирам, як не у нас? Де рости слабкодушним і запроданцям, як не у нас? Не вина це дезертирів, а горе. На судить їх треба, а просить пробачення і плакати за погане виховання, за духовне каліцтво у великий час. Хто судитиме?»*²¹⁴

Тому Довженко цілим своїм опусом підтверджує, що він не забув свою історію, засуджує кожну спробу її насильницького знищення. У такому контексті «Зачарована Десна» і «Поема про море» звучать алегорично. З метою поліпшення життя колгоспних трудівників і зрошення степу вирішено побудувати штучне море на Дніпрі. Нове море має затопити велику частину степу разом із селами, островами, де від 15-ого до 18-ого століття існувала славна Запорозька Січ, скіфськими могилами, з усією фауною і флорою неповторних дніпровських плавнів. У село, що має опинитися на дні моря приїжджають всі „видатні” люди, народжені в ньому – архітектори, митці, міністри, генерали... Вони їдуть, щоб попрощатися з рідною хатою. Їхній опис перетворюється в галерею спотворених образів, кожен з яких по-своєму зрадив себе і свою пам’ять. На їхніх очах, як і на очах селян, руйнують старі хати. Картини руйнування домінують у творі. Замість зруйнованих хат селянам пропонують нові доми, одноманітні будинки, у яких немає ніяких ознак особистості. Також створюється і велике місто, у якому немає людей □ всі на будівництві гідротехнічного дива. Посеред колективного прогресу будівництва щасливого комуністичного майбутнього розкриваються трагічні індивідуальні долі. Кожний у щасливому соціалістичному суспільстві нещасливий по-своєму, але причина їхнього нещастя спільна □ насильство розорення, руйнування, знищення як основна характеристика людського існування. Розробляючи цю тему, Довженко вводить в «Поему про море» мотив птахів, що, замерзаючи, падають на половині свого польоту. Оцим напівживим тваринам Довженко протиставляє опудала птахів зі шкільного зоологічного музею, які діти переносять у нову школу, у нове

²¹³ Довженко, О. Україна в огні: щоденник, кіноповість, оповідання. Харків : Бібліотека Великої Вітчизняної, 2010. // Електронна бібліотека "Культура України". Режим доступу: <http://elib.nplu.org/view.html?&id=2975> (1.9.2016.)

²¹⁴ Ibid.

майбутнє. Ці штучні фігури перетворюються на символ сучасного і майбутнього, де все є імітацією людських стосунків, життя, природи.²¹⁵

Україна присутня в усіх творах Довженка: експліцитно – у кіноповісті «Зачарована Десна», усіх інших повістях, драмі «Нашадки запорожців», сценаріях «Звенигора», «Арсенал», «Щорс», «Тарас Бульба», «Іван», «Україна в огні», «Поєма про море», та імпліцитно – через опозицію свій світ – чужий світ.²¹⁶

5.9. Опозиція світла Батьківщина □ темна чужина

Антитезу свій світ (світ України) та чужий світ (світ Росії) Довженко переймає від Шевченка, послідовно розвиваючи її крізь протиставлення пейзажів і кольорів. Важливо мати на увазі, що Росія, як і Україна, у цій опозиції представляє не конкретний хронотоп²¹⁷, а міфологічний концепт, світ, в якому творець міфу змушений перебувати вигнаний з „раю” – ідилічного світу інфантильних спогадів. У цьому контексті ілюстративним є порівняння Шевченкової повісті «Близнецы» і запису в щоденнику Довженка від 29 травня 1952 року:²¹⁸ *„Ночував сьогодні в селі Дронівка. Російське село. Навпроти село українське – Лави, „наче писанка”. ... спав я мало... А вдосвіта клята моя хазяйка почала лаятись не то з дочкою, не то з невісткою, чорти б їх батьків побрали. Лаялися за якесь молоко. Од цієї довгої, що тривала годин з дві, лайки повіяло чимось темним і убогим.*”²¹⁹

Повторення дихотомії «світла» батьківщина □ «темна» чужина, присутньої в Шевченковій поемі «Сон», помічаємо в Довженковому записі про повернення з України від 2 листопада 1952 року:²²⁰ *„Влетів у другий клімат. Зовсім інша*

²¹⁵ Попович, Ї. Ор. cit. стор. 214 – 215.

²¹⁶ Ibid. стор. 215.

²¹⁷ Часопростір, або хронотоп (від грецьких слів «час» і «місце») — взаємозв'язок часових і просторових відносин в художньому творі. (Часопростір. // Вікіпедія : вільна енциклопедія. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%D1%80> (29.8.2016.))

²¹⁸ Попович, Ї. Ор. cit. стор. 215.

²¹⁹ Довженко, О. Україна в огні: щоденник, кіноповість, оповідання. Харків : Бібліотека Великої Вітчизняної, 2010. // Електронна бібліотека "Культура України". Режим доступу: <http://elib.nplu.org/view.html?&id=2975> (1.9.2016.)

²²⁰ Попович, Ї. Ор. cit. стор. 215.

атмосфера. Приземлився. Наді мною хмари важкі. Вони зовсім інші, аніж там. Вже не світлі, не легкі й не космічні... ²²¹

У цьому контексті пейзажі в «Аерограді» мають функцію маркування чужого світу, в якому все вказує на світ у дзеркалі. З першого погляду нормальне віддзеркалення при поступовому заглибленні в нього перетворюється на спотворену картину існування. У «Аерограді» все абсурдне □ оркестр виграє серед тайги, самурай намагається зробити собі характері перед партизанами, місто, куди усі прагнуть потрапити, долаючи сибірське бездоріжжя, просто не існує, воно має бути збудоване, а замість нього бачимо уніформовані постаті - метафору майбутнього устрою міста і держави. У тому далекому світі знаходяться і нащадки запорожців, теж „вигнаних з раю” під час примусової колективізації.²²² 14 травня 1942 року Довженко записав у своєму «Щоденнику»: *„Чи зберуться наші люди знову на Україні? Чи повернуться вони з усіх нетрів, далеких далекостей нашого Союзу і заповнять її замість померлих од ворога, од мору, од кулі і петлі? Чи так і лишаться там, а на наші руїни найдуть чужі люде і утворять на ній мішанину. і буде вона не Росія, не Україна, а щось таке, що й подумати сумно...* ²²³

²²¹ Довженко, О. Україна в огні: щоденник, кіноповість, оповідання. Харків : Бібліотека Великої Вітчизняної, 2010. // Електронна бібліотека "Культура України". Режим доступу: <http://elib.nplu.org/view.html?&id=2975> (1.9.2016.)

²²² Попович, Л. Ор. cit. стор. 215 – 216.

²²³ Довженко, О. Україна в огні: щоденник, кіноповість, оповідання. Харків : Бібліотека Великої Вітчизняної, 2010. // Електронна бібліотека "Культура України". Режим доступу: <http://elib.nplu.org/view.html?&id=2975> (1.9.2016.)

6. Висновок

На основі дипломної роботи можемо зробити наступні висновки:

- за своє творче життя Олександр Довженко поставив 4 документальні і 10 ігрових фільмів, створив 2 п'єси, 15 літературних сценаріїв і кіноповістей, написав автобіографічну повість і понад 20 оповідань і новел, ряд публіцистичних статей і теоретичних праць з питань кіномистецтва: «Прогресивне кіно Італії», «Слово у сценарії художнього фільму», «Мистецтво кіно і література», «Письменник і кіно в світлі вимог сучасності» тощо. Він був першовідкривачем нового літературного жанру – кіноповісті. Багато рис творчості Довженка істотно збагачували українську літературу □ принципи творення глибоко народних, національних характерів, активна мистецька налаштованість на сучасність і її проблеми, поєднання високого романтичного злету думки з проникливим аналізом реальної дійсності, гіперболізму, гротеску... Його називали поетом і водночас політиком кіно, порівнювали з Гомером, Бальзаком, Шекспіром, Брехтом, Гофманом, Бетховеном, Рабле. Довженко розкрив душу своїх земляків разом з Гоголем і Шевченком;
- від Шевченка Довженко переймав багато символів, як наприклад символ зганьбленої дівчини, плачу, великої могили як скарбниці української історичної пам'яті та ін. В обох авторів переважає тема України-жертви, яка відкривається крізь низку відповідних мотивів □ зрада, розлучення, материнська журба за втраченими дітьми... Але, Шевченків міф України представляє утопію, яку поет пропонує як своє рішення проблеми неприродності існування української істоти. З іншого боку, Довженко пропонує ідею досконалого суспільства. Але, як зазначає у своїх дослідженнях Людмила Попович, поглиблене читання вказує на формування одної антиутопії, яка продовжує Шевченків міф, як антиміф з однаковими структурними елементами;
- у творах Довженка помітна його часта ідентифікація з його героями, а героїв з українським народом через теми народження, смерті й воскресіння. У своєму «Щоденнику» він говорить про себе як про героя роману Мігеля де Сервантеса Сааведра □ Дон Кіхота, який кинувся в боротьбу з вітряками. Таким чином, Довженко, так само, як і Шевченко, з'являється у ролі пророка і дивака, він страждає через усі гріхи свого народу і прагне очистити своє суспільство

шляхом причастя з чистого джерела мистецтва. 13 липня 1952 року Довженко написав: „Основна моя пристрасть – етична. Перебудовую в уяві світ.“ Це підтверджує дослідження Людмили Попович, яка сказала, що „свій невідчитаний міф України він [Довженко] залишає як попередження людству, що не пізно для його рятунку, якщо в останню хвилину розуміє, що знаходиться на кінці морального й фізичного самознищення.“²²⁴

Творчість видатних митців Тараса Шевченка і Олександра Довженка становить досягнення не лише української, а й світової літератури і культури. Створений образ України збагачує наші знання про митців. Перспективою подальших досліджень повинно стати порівняння творів українських письменників у хорватському, що є одним із завдань сучасної славістики.²²⁵

²²⁴ Попович, Л. Оп. cit. стор. 216.

²²⁵ Paščenko, J. Hrvatsko-ukrajinske književne poredbe. Split : Književni krug, 2010.

7. Література і джерела

Шевченко, Т.

- Зібрання творів у шести томах. Київ : «Наукова думка», 2003.
- Кобзар. Донецьк : ТОВ «ВКФ БАО», 2009.
- Усі твори в одному томі. Київ : «ІРПІНЬ», 2007.

Довженко, О.

- Зачарована Десна. Оповідання. Щоденник (1941-1956). Київ : Дніпро, 2001.
- Поема про море. Київ : Радянський письменник, 1961.
- Сторінки щоденника (1941 - 1956). Київ : Видавництво гуманітарної літератури, 2004.
- Твори в трьох томах: том перший. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1958.
- Україна в огні: кіноповість. Київ : Видавництво «Україна», 2004.

Книги:

- Вязовський, Г.А. та ін. Тарас Григорович Шевченко : біографія. 2-е видання. Київ : Видавництво київського університету, 1963.
- Історія української літератури ХІХ століття у двох книгах (книга перша). / За редакцією академіка М. Г. Жулинського. Київ : «ЛИБІДЬ», 2005.
- Історія української літератури: кінець ХІХ - початок ХХ ст. (книга перша). / За ред. проф. О. Д. Гнідан. Київ : «ЛИБІДЬ», 2005.
- Історія української літератури: кінець ХІХ - початок ХХ ст. (книга друга) / За ред. проф. О. Д. Гнідан. Київ : «ЛИБІДЬ», 2006.
- Історія української літератури ХХ століття (книга перша) / За редакцією чл.-кор. НАН України В. Г. Дончика. Київ : «ЛИБІДЬ», 1998.
- Історія української літератури ХХ століття (книга друга) / За редакцією чл.-кор. НАН України В. Г. Дончика. Київ : «ЛИБІДЬ», 1998.
- Карпіловська, Є. А., Тарновецька, Л. О. Українська література ХІ-ХVІІІ століть: хрестоматія з коментарями. Чернівці : "Прут", 1997.
- Косян, В.Х. та ін. Тарас Шевченко : життя і творчість у портретах, ілюстраціях, документах. 2-е видання. Київ : Радянська школа, 1964.
- Мишанич, О. На переломі. Київ : Видавництво Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2002.

- Наєнко, М. Художня література України. Київ : Видавничий центр "Просвіта", 2008.
- Семенчук, І. Життєпис Олександра Довженка. Київ : Видавництво ЦК ЛКСМУ (МДС) «Молодь», 1991.
- Таранченко, О. М. Олександр Довженко: вибране. Київ : Видавництво «Школа», 2008.
- Тримбач, С. Олександр Довженко: Загибель богів. Ідентифікація автора в національному часо-просторі. Вінниця : Глобус-Прес, 2007.
- Ушкалов, А. Тарас Шевченко. Харків : Фоліо, 2009.
- Чижевський, Д. І. Історія української літератури. Київ : Видавничий центр «Академія», 2008.
- Яременко, В., Шевчук, В. Слово багатоцінне: хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху ренесансу та бароко 15-18 століть (книга перша). Київ : Видавництво "Аконіт", 2006.

Електронні книги:

- Грабович, Г. Шевченко як міфотворець: семантика символів у творчості поета. Київ : Радянський письменник, 1991. Режим доступу: <http://padaread.com/?book=85672&pg=88> (17.10.2016.)
- Довженко, О. Україна в огні: щоденник, кіноповість, оповідання. Харків : Бібліотека Великої Вітчизняної, 2010. // Електронна бібліотека "Культура України". Режим доступу: <http://elib.nplu.org/view.html?id=2975> (17.10.2016.)
- Павличко, С. Теорія літератури. 2-е видання. Київ : Видавництво Соломії Павличко "ОСНОВИ", 2002. Режим доступу: http://educrimea.org/lib/books/Pavluchko_Solomija_Teoriya_literatyru.pdf (17.10.2016.)

Розділи книги:

- Наливайко, Д. Українське бароко: типологія і специфіка. // Українське бароко / Наливайко, Д., Ушкалов, Л., Бордукова, Н. Київ : Наукове видавництво «АКТА», 2004. стор. 9-19.

- Олександр Довженко и његов мит Украјине. // Фокусна Перспектива украјинске књижевности / Људмила Поповућ. Београд : Филолошки факултет, 2007. стор. 199-216.
- Ушкалов, Л. Украјинска барокова поезија. // Украјинске бароко / Наливайко, Д., Ушкалов, Л., Бордукова, Н. Кијв : Наукове издавниство «АКТА», 2004. стор. 267-315.

Електронни журналии:

- Лимборскии, И. Класицизм в украјинскии литературси. // Дивослово 646, 1 (2011) стор. 43-51. Режим доступу: http://dyvoslovo.com.ua/archive/01_2011/statya_10/ (29.9.2016.)

Електронни енциклопедии:

- Аверинцев Сергій Сергійович. // Википедия : вильна енциклопедия. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%B2_%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D1%96%D0%B9_%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D1%96%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (17.10.2016.)
- Грабович Григорій Юлійович. // Википедия: вильна енциклопедия. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B9_%D0%AE%D0%BB%D1%96%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (17.10.2016.)
- Днипрові пороги. // Википедия : вильна енциклопедия. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%B8 (17.10.2016.)
- Жорж Садуль. // Википедия: вильна енциклопедия. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%BE%D1%80%D0%B6_%D0%A1%D0%B0%D0%B4%D1%83%D0%BB%D1%8C (17.10.2016.)
- Каховське водосховище. // Википедия : вильна енциклопедия. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5_%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%89%D0%B5 (17.10.2016.)

- Клод Леві-Строс. // Вікіпедія : вільна енциклопедія. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%9B%D0%B5%D0%B2%D1%96-%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%BE%D1%81> (17.10.2016.)
- Молох (міфологія). // Вікіпедія : вільна енциклопедія. Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%85_\(%D0%BC%D1%96%D1%84%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%85_(%D0%BC%D1%96%D1%84%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F)) (17.10.2016.)
- Семенко Михайль Васильович. // Вікіпедія : вільна енциклопедія. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D1%8C_%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (17.10.2016.)
- Соломія Дмитрівна Павличко. // Вікіпедія : вільна енциклопедія. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%BA_%D0%BE_%D0%A1%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%8F_%D0%94%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0 (17.10.2016.)
- Фрідріх Вільгельм Шеллінг. // Вікіпедія : вільна енциклопедія. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%80%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%96%D1%85_%D0%92%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BC_%D0%A8%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B3 (17.10.2016.)
- Часопростір. // Вікіпедія : вільна енциклопедія. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D1%81%D1%82%D1%96%D1%80 (17.10.2016.)

Веб-сайти:

- Біографія Тараса Шевченка : Народження. Режим доступу: <http://shevchenko.ukrlib.com.ua/?lang=ua#narodjennya> (17.10.2016.).
- ВАПЛІТЕ. // Бібліотека української літератури. Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/encycl/group/printout.php?number=7> (17.10.2016.)
- Гаєв, Т. Українська література XIX століття. Режим доступу: <http://www.ukrajinstika.edu.rs/preuzimanje/pdf/predavanja/Ukrajinska%20knjizvenost%20II%20%20predavanja.pdf> (17.10.2016.)
- Довженко, О. Зачарована Десна. // Бібліотека Ява Лібре. Режим доступу: <http://javalibre.com.ua/java-book/book/2917430> (17.10.2016.)

- Довженко, О. Потомки запорожців. // Українська література : електронна бібліотека - все для вивчення української літератури. Режим доступу: <http://www.ukrclassic.com.ua/katalog/d/dovzhenko-oleksandr/196-oleksandr-dovzhenko-potomki-zaporozhtsiv?showall=1> (17.10.2016.)
- Довженко, О. Хата. // Киевская городская библиотека. Режим доступу: <http://lib.misto.kiev.ua/UKR/BOOK/DOVZHENKO/hata.dhtml#top> (17.10.2016.)
- «Повість минулих літ» – короткий опис, художня характеристика твору. // Підготовка до ЗНО з української мови та літератури 2016. Режим доступу: <http://zno.if.ua/?p=532> (17.10.2016.)
- Класицизм. // Бібліотека української літератури. Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/encycl/techii/printout.php?number=2> (17.10.2016.)
- Незабутній, зачарований Довженків світ: інформаційний бібліографічний список для організаторів дитячого читання до 120-річчя від дня народження українського письменника та кінорежисера О. П. Довженка. // Міністерство культури України. Національна бібліотека України для дітей. Режим доступу: http://www.chl.kiev.ua/doc/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_1-%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82%D1%8C.pdf (17.10.2016.)
- Попович, Л. Антиутопічна модель України Олександра Довженка: спроба інтертекстуального міфологічного аналізу. // Проект «Растко» : електронна бібліотека українсько-сербських культурних зв'язків. Режим доступу: http://www.rastko.rs/rastko-ukr/umetnost/ljpopovic-dovzenko_2004_ua.html#_edn24 (28.10.2016.)
- «Слово о полку Ігоревім» за Енциклопедією українознавства. // Ізборник. Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/oldukr2/oldukr00.htm> (17.10.2016.)
- Хрущовська "відлига" (1953–1964). // Музей "Територія терору". Режим доступу: <http://territoryterror.org.ua/uk/history/1953-1964/> (17.10.2016.)
- Черкаська, Г. Олександр Довженко - красень із сумним обличчям пророка. // Режим доступу: <http://www.uamodna.com/articles/oleksandr-dovzhenko-krasenj-iz-sumnym-oblychchjam-proroka/> (17.10.2016.)

- Hrvatska ševčenkiana / priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb : Hrvatsko-ukrajinsko društvo, 2011.
- Levi-Strauss, C. The Structural Study of Myth. // The Journal of American Folklore 68, 270 (1955), str. 428-444. Dostupno na: <https://people.ucsc.edu/~ktellez/levi-strauss.pdf> (24.8.2016.)
- Paščenko, J. Fenomen Tarasa Ševčenka. // Dubrovnik. Časopis za književnost i znanost 18, 3 (2007), str. 60-71.
- Paščenko, J. Hrvatsko-ukrajinske književne poredbe. Split : Književni krug, 2010.
- Paščenko, J. Taras Ševčenko i njegova Ukrajina. // Vijenac XXII, 525 (2014) Dostupno na: <http://www.matica.hr/vijenac/525/Taras%20%C5%A0ev%C4%8Denko%20i%20njegova%20Ukrajina/> (17.10.2016.)
- Ševčenko, T. Izabrane pjesme. / prevela s ukrajinskoga Antica Menac; bilješke i komentari Rajisa Trostinska; izbor pjesama i pogovor Jevgenij Paščenko. Zagreb : Matica Hrvatska, 2014.
- Trostinska, R. Dovženko Oleksandr. // Hrvatska enciklopedija. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999-2009, Sv. 3, 2001.
- Trostinska, R. Ševčenko Taras. // Hrvatska enciklopedija. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999-2009, Sv.10, 2008.